

Gülmek

Hazırlayan

Emine Gürsoy Naskali

LİBRA KİTAP: 259

TARİH: 246

© Libra Kitapçılık ve Yayıncılık

Sayfa Tasarım: Güler Kızılelma

Kapak Tasarım: Cevdet Mehmet Kösemem

Kapak Görselleri: Boşboğaz ile Güllâbi (1908) mizah dergileri.

İmtiyaz sahibi: Hüseyin Rahmi Gürpınar

1. Basım: 2018

ISBN 978-605-2380-61-1

Baskı ve Cilt:

Dijital Düşler Basım Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Seyrantepe Mah. Nato Cad. Çınarlı Sokak No: 17

Kağıthane / İstanbul

Tel: (212) 279 64 44

Sertifika No: 12922

Libra Kitapçılık ve Yayıncılık Ticaret A.Ş.

Ebekızı Sokak Günaydın Apt. No: 9/2,

Osmanbey / İstanbul

Sertifika No: 15705

Tel: 212-232 99 04/05

Fax: 212-231 11 29

E-posta: info@librakitap.com.tr

© Her hakkı mahfuzdur. Bu kitabın hiçbir bölümü, metin kısmı, belgeler ve fotoğraflar, yazarın yazılı izni olmaksızın mekanik ya da elektronik metodlarla veya ileride icat edilecek sistemlerle hiçbir şekil ve biçimde iktibas edilemez, yeniden satış amacıyla fotokopi de dahil olmak üzere hiçbir sistemle çoğaltılamaz. Dergi, gazete veya radyo-TV'lerce yapılacak alıntılar veya kitapta yer alan belgelerle fotoğrafların bilimsel-akademik yayınlarda kullanılması, kaynak gösterilmesi şartıyla bu hükmün dışındadır.

Cumhuriyet Öncesi Mizah Dergileri

Dilek Çetindaş¹

Tanzimat devri ile birlikte Osmanlı aydını, pek çok yenilik yanında ilk kez Doğu ve Batı arasında yerini bulamamanın trajedisini de yaşar. Modernliğe gidişin sancılarının ciddi bir kabuk değişimine dönüştüğü ve kendisini her alanda gösterdiği bu devrede, edebiyat da hem içerik hem de biçim bakımından yeni arayışların arenası olur. Tanzimat nesli, dönemin teorisyenleri de olarak, yeni bir edebiyat fikri ile aslında bütün bir insan algısını değiştirmeyi hedefler. Dolayısıyla bu dönemde cemiyet hayatından bağımsız, topluluk ruhundan uzak bir birey ve bu bireyin edebiyatı oluşturulmak istenir. İzzet Molla'nın *Mihnetkeşân*'ı ile başlayan sorgulama ve varoluşçu kaygılara uzanma devresi, yalnızca aydınlar değil, halk arasında da yayılması gereken bir felsefi sisteme, bir zihniyet dönüşümüne zemin hazırlar. Dolayısıyla Tanzimat, edebiyat ve kültürüyle, aslında birey oluşun da adı olur.

1 Doç. Dr. Dilek Çetindaş, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum.
dilekchetindas@erzurum.edu.tr

Avrupa 18. yüzyıl itibarıyla önce milliyetçilik felsefesini oluşturup, sonra bunu dil ve edebiyata uygularken; örtülü bir hedefle de olsa Tanzimatçılar, dünya sosyolojik sistemlerini ters yüz eden bir yönelimle dili ve edebiyatı kullanarak millî kimliği keşfetmeye ve hatta uyandırmaya çalışırlar. Ayrıca, hak, adalet, eşitlik, özgürlük gibi birey hakları konusunda halkı eğitmenin önemini de farkındadırlar. Halk, birey olarak kendi hakkını bildikten ve aramak istedikten sonra, rejim konusunda gerekli olan kamuoyu oluşturma ve desteğini sağlama amacı da gerçekleşmiş olacaktır. Bu amaçları gerçekleştirmenin yolu ise şüphesiz gazete olur. Standart dili, kolay basımı ve dağıtımı, aktüelliği gibi nedenlerle gazete, devrin en önemli aracı hâline gelir. 1856'dan sonra başlayan matbuat hareketlenmesi, önce azınlıkların, devamında da Türklerin gazete çıkarmaları ile neticelenir. Osmanlı'da Türkler gazeteyi ilk kez Sultan Abdülaziz devrinde çıkarmaya başlar.

Tanzimat'ın ilk kuşağı, ideolojisini sanatı yapan, toplum için bir tür eğitmen rolü üstlenen isimlerden oluşur. Dolayısıyla gazetecilik, bu dönemin tiyatro ile birlikte en etkili sahasını oluşturur. Servet-i Fünûn devri sanatçıları ise Sultan II. Abdülhamid'in istibdat devresine denk geldikleri için, 1908'de ilân edilecek II. Meşrutiyet'e kadar, siyasî içerikte yayın yapamayacaklar, bu nedenle de daha çok dergiciliğe yöneleceklerdir. 1908 ile adeta bir patlama yaşanan Türk matbuat hayatında, Cumhuriyet'in ilân edildiği devreye kadar gazete, önemli bir siyasî sözcü rolü üstlenmeye devam eder. Ülkenin içerisinden geçtiği zor dönem ve dünya savaşı nedeniyle gazete, bu kez kendi işlevine, yani basın yolu ile halkı haberdar etme ödevine döner. Cumhuriyet ile birlikte gazete, yeniden kamuoyu oluşturma rolünü üstlenir. Genç Cumhuriyet'in değerlerinin halka benimsetilmesi adına yayın yapan gazeteler yanında, ilerleyen dönemlerde, hizipleşmeleri yönlendiren periyodikler de yayımlanır. Günümüze kadar da gazete, işlevinden bir şey yitirmez.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam eden süreç, aslında sadece Türk değil dünya edebiyatlarında da aynı periyodik

dilimlerde, eleştirinin hâkim olduğu devrelerdir. Dolayısıyla gazetecilikte de eleştirel yön göze çarpar. Temelinde eleştiri olan bir yayın hareketi, üstelik de tüm kurumlarıyla çökmekte olan bir devlet bakiyesi söz konusu ise kolaylıkla hiciv ve mizah ile yollarını birleştirmek ve halka yol göstermek için de felsefesi azaltılmış, ancak etki gücü artırılmış komik unsura yaslanmak zorunluluğunda olacaktır. Türk matbuat hayatında, azımsanmayacak derecede mizah gazete ve dergisinin yayımlanmasının önemli nedeni budur.

Batı kuramlarında gülmenin felsefesi yapılırken, komik edebî türlerle ilgili ayrıştırmalara gidilmiş, mizah ve hicvin, devamında da bu iki ana koldan doğan parodi, satir, ironi başta olmak üzere ara türlerin tanımları yapılmıştır (Cebeci, 2008). Türk edebiyatı içinse mizah, Türkçe Sözlük'te "gülmece"; Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Türkî eserinde (müzah), "şaka, latife, eğlence" olarak geçmektedir (Ş. Sami, 2015: 1028). Esas olarak mizahın dayandığı ana unsur olan gülmece, eğlendirme, güldürme ve bir kimsenin davranışına incitmeden takılma amacını güden ince alay anlamını ve bu içerikteki edebî eserleri karşılayan bir terimdir.

Bünyesindeki ince alay unsuru nedeniyle ki mizah, nüansları olan alay, yergi, taşlama, hiciv, latife, nükte gibi kavramlardan iyi ayrılmalıdır. Mizahta gösterme, açığa çıkarma esastır. Gösterilen kusur ile ilgili olumlu anlamda bir düzeltme hedeflenir. Bu bağlamda Cenap Şahabettin, mizahın vazifesini haddini bildirme ve uyarma olarak açıklar. Ona göre mizah gazetesi, zarafetle yönlendirmelidir. Şuh ve şen üslupla, tüm aksaklıkları duyurmalıdır. Mizah, topluma uygun bireyleri hazırlamalı, fenalığı aşağılarken, düşmek üzere olana dengesini vermelidir. Mizah, sadece güldürmeyi değil; eğlendirmekten çok, nizam vermeyi amaçlamalıdır (C. Şahabettin, 1998).

Komiğe yaslanan diğer eleştiri türleri ise var olan gerçeği büyütme/küçültme yoluyla hedefteki kişi ya da olayı aşağılama amacı taşır. Alay, küçümseme; yergi, rencide etme; taşlama, genel bir rahatsızlık konusuna mahallî bir anlayışla eleştiri sunma; nükte, örtülü ve

derin anlamlı bir dokundurma; latife ise basit şaka anlamlarına gelir. Mizah ile sıklıkla birleştirilen tür olan hiciv ise saldırıyı esas alır. Hicivde kişinin küçük düşürülmesi, çoğu zamanda kaba söz, sokak dili ve sövğu ile alçaltılması hedeflenir. Heccav, hiciv yolu ile bir yandan üstünlüğünü ortaya koymaya, bir yandan da muhatabını elimine etmeye çalışır. Hakaret, küfür, bedensel arızaların ifşası, aile hayatı, rahatlıkla hicvin konusu olabilir. Hiciv, düzeltmeyi değil, ifşayı ve bu ifşadan da nemalanmayı hedefler. Hiciv, hemen her toplumda aynı işlerken; mizah, toplumdan topluma farklılık gösteren bir kültür unsuru olur. Dolayısıyla mizah, kültürün ve geçmişin anahtarı olarak millîdir (Bremmer, Roodenburg, 1997: XI).

Mizahın köklerini, ritlerden itibaren aramak gereklidir ve tür, sözlü geleneğin içerisinde doğan, gelişen ve çeşitlenen bir yapı gösterir. Mizah yoluyla kült oluşturmak daha kolaydır, çünkü toplum ve sosyolojik kabuller, mizahı kendisine uydurur. Toplum, amaçlı bir kalabalıktan oluşur. Yönlendirici gücü olan bu kalabalık, organik bağlarla birbirine bağlıdır. Ortak tepkiler, grup ruhunun yansıma alanı olduğu için, mizah da ancak bir grubun varlığı ile anlam kazanır (Bergson, 2015: 8). Bu nedenle mizah, içinden çıktığı toplum değerlerinden bağımsız olamaz, ait olduğu toplumun dilinin, espri anlayışının dışına çıkmaz. Örneğin bir halk filozofu olan Nasrettin Hoca mizah yaparken, aslında toplum ruhuna, gelenek ve törelere uygun bir söylem de geliştirir. Mizah, tüm bu yönleriyle millîdir ve dolayısıyla Osmanlı'dan önceki Türk tarihinde de vardır. Başlangıçta sözlü geleneğin içerisinde yer alır, zamanla yazıya geçer. Sözlü geleneğin alanında çoğunlukla fıkralar, gelenekli halk anlatıları ve nükteli tahkiyeler bulunur. Fıkralar mizah ile birlikte ders vermeyi de amaçlar ve böylece halk felsefesini ortaya koyması bakımından önem taşır. Seyirlik oyunlar dediğimiz halk tiyatroları ise içlerinde güldürü öğesi barındıran sözlü kültür unsurlarını oluşturur.

Batı'da mizahın fayda ilkesi esas alınır. Özellikle Rönesans devrinde mizah, bir tür dinamik olur ve ondan sıklıkla yararlanır. Orta Çağ'a

dair algılar, mizah ile yıkılır. Cervantes'in Don Kişot ile yaptığı, çürümüş bir düzenin yıkılmasını, yeni bir algının kurulmasını sağlamaktır örneğin (Sanders 2001: 13). Avrupa, Dionysosvari bir mizahı tercih ederken, bu mizahın kaynağını Anadolu'dan alır. Türkler ise Anadolu ile Selçuklu döneminden itibaren tanışır ve Orta Asya'dan beri bünyesinde getirdiği mizahı, kendi kültür kodları gereğince daha gerçekçidir. Türklerin mitolojik birikiminde Keloğlan dışında mizaha yatkın bir kişilik olmadığı gibi, Anadolu'ya getirilen Keloğlan, halk ile devletin ilişkilerinin düzenlenmesi için kullanılır (Öngören, 1998: 20-42). Nasrettin Hoca anlatıları, mizahın Anadolu'daki yönünü belirleyecek, devlet ile halk arasında bir vasıta hatta bir emniyet subabı işlevi görecektir.

Osmanlı ile birlikte, hiciv sahası dışarıda bırakılmak kaydıyla, mizah yine aynı minvalde Karagöz ve Hacivat ile temsil edilir. Osmanlı, sözlü kültürün etkisinde olan ve yazılı kültürde de ürünler veren bir mizah anlayışına sahiptir. Osmanlı mizahı lonca örgütlenmeleri içerisinde gelişir. Karagöz Nakşibendî tarikatına bağlı bir İstanbul loncasının elindedir örneğin ve eleştirilerinde, padişaha kadar ulaşabilen, geniş bir özgürlüğe sahiptir (Öngören, 1998: 56-58). Anadolu içlerinde aynı görevle Kavuklu ve Pişekâr görülür (And, 1985: 52). Biri eğitilmiş sınıf, yani burjuvayı; diğeri eğitimsiz halkı teşbih eden bu muhavereli anlatılarda komik unsuru, onların dil ve anlayış eksenlerinden kurulur. İlerisinde kamuoyunu düzenlemek, devlet yöneticilerini uyarmak ve toplumsal fraksiyonlardaki bozulmaları dile getirmek gibi işlevleri vardır (Ortaylı, 2008: 151). Karagöz'den itibaren mizah, halk devlet değil, birey ve sosyokültürel hayat eksenine dönecektir. Görüldüğü gibi Türk mizahı, devlet ile toplum arasındaki ilişkiye nizam verme amacındadır. Batı ise birey olabilme adına kavramsal bir mizahın peşindedir.

Hiciv alanı içinse Divan edebiyatı geleneğine bakılmalıdır. Bu devrenin ürünlerinde örtük değil alenen bir hedef gösterme durumu görünür. Farklı olarak Evliya Çelebi, *Seyahatname*'si ile gezi yazısı ve

mizahı birleştiren, Fuzulî ve Şeyhî, şahsî hayatlarını olumsuzluğa sürükleyen durumları, eleştiri tonu yüksek olmakla birlikte, alegori de barındıran anlatılarla sunarlar. Neffî ise hiciv alanında sert dili ile tanınır. Enderunlu Fazıl, Kânî ve Surûrî, bu sahada sayılabilecek diğer isimlerdir. Bu sahadaki mizahî eserler, argo ve sokak jargonuna, pornografik alaya yer vermeleri noktasında da mizahtan ayrı bir yerdedir.

Divan edebiyatının kişiyi hedef alan hicvi, Tanzimat ile birlikte halkı kalkındırmaya yönelik bir mizaha yönelir. Tanzimat, aslında halka dönülen bir harekettir. Aydınımın halka ulaşması idealinde, ağır fikirlerin, felsefî, iktisadî ve sosyolojik tespitlerin geniş kitlelere iletilmesi oldukça zordur. Bu noktada mizah kullanılır. Mizahî ürünlerde işlenmiş bir zekâ göze çarparken, dönemin hicivlerinde de ince alaya yer verilir. Divan edebiyatı mizahından ilk kopuş, Şinasi'nin sokak köpeklerinin ıslahına dair makalesine cevap olarak, Edhem Pertev Paşa tarafından kaleme alınan *Avavaname* olur. Ziya Paşa, şahsî makam hırslarını, överek yerme tekniğini kullanmak suretiyle *Zafername*'sinde anlatır (Özgül, 2004). Namık Kemal, manzum olarak kaleme aldığı *Hirrename* ile Paşa'yı hicveder. Âli Bey, *Lehçeti'l-Hakayık* ile mizahî sözlüğün ilk örneğini verir. Kelimelere, mizahî anlamlar yükleyerek bu sözlüğü hazırlayan Ali Bey, yeni bir kamusal dil ve düşünce algısı oluştururken, Türk mizahının yerleşmesinde de oldukça önemli bir isim olur.

Türk matbuatında, gazetede olduğu gibi, ilk mizah periyodikleri de azınlıklar tarafından çıkarılır. Sultan I. Abdülaziz devrinde görülen mizah gazetelerinde devletin hangi kademesinde olursa olsun, yöneticilere karşı kaba bir üslup görülmez (Koloğlu, 2005: 93). Tanzimat döneminin mizahî ürünlerinde ülkenin ekonomisi, matbuat, belediyecilik, İstanbul'daki sokak hizmetleri, ulaşım imkânları, devlet yönetiminde görülen haksızlıklar, yanlış Batılılaşma, kadın ve moda, evlilik ve aile ile edebiyat konularının ağırlıkla işlendiği görülür. Sultan II. Abdülhamid'in ağır sansürüne kadar geçen sürede

yayımlanan mizah periyodikleri ise Padişah da dâhil olmak üzere tüm devlet yöneticilerinin kıyasıya eleştirildiği bir arena hâline gelir (Gündoğdu, 1998). Aslında 1858 yılından beri gazetelere karşı Ceza Kanunu oluşturulmuş ve toplum ahlakına aykırı yayınlar yasaklanmıştır. 1864 yılında içeriğe de büyük ölçüde müdahaleye imkân tanıyan daha kapsamlı bir düzenleme ile Matbuat Nizamnamesi yürürlüğe girer. Bu düzenleme ile devletin iç güvenliğini tehdit edecek kışkırtıcı yayınlar, devlet yöneticilerine dair yorumlar, devlet kurumları ve memurları hakkında küçük düşürücü yayınlar, diplomatlar ve devlet menfaatlerine göre kurulmuş yabancı devletlerle alakalı münasebetleri zedeleyecek yorumlar yasaklanır. Fransa Basın Yasası'ndan ilhamla oluşturulan nizamnamenin ardından 1867'de çıkan Kararname-i Âli ile gazetelere hızla kapatma ve yayından men cezaları verilmeye başlanır. Sultan Abdülaziz, beklemin aksine, mizaha karşı hoşgörülü olmaz ve yayınlar sansüre tabi tutulur. V. Murat'ın kısa süren iktidarı boyunca da mizahî yayıncılık üzerinde sansür uygulanmaya devam eder. 1876 yılında ise karikatürlerin devlet denetim ve onayı olmaksızın yayınlanamayacağı kararının çıkmasının ardından, basın özgürlüğü konusu gündeme gelir ve gazetelerin de dillerinin bu noktadan itibaren sivrileştiği görülür (Nalcioğlu, 2013: 365). 1877'de Meclis'te mizah üzerine yapılan tartışmalar, sonuçsuz kalır ve Sultan II. Abdülhamid, Meclis kararının hilafına olarak mizahî yayınların yayımlanmasını yasaklar (Altın, 2014: 42). Yani aslında Islahat Fermanı ile gelişen mizah yayıncılığı, kısa bir zaman sonra sosyal ve siyasî olayların yönlendirmesi sonucu hiciv alanına kayar. Hicvin dozunun artması, devlet tarafından uygulanan sansürün artması ile de paraleldir.

Dönemde yine de ve ancak toplumsal hayatı folklorik birikim ekseninde yorumlayan, siyasete bütünüyle uzak olmakla birlikte meddahlığın modernize edilmesi anlamına gelen sınırlı sayıda mizahî yayına, devletin sıkı denetimi altında olmaları koşuluyla, izin verilir. Hüseyin Rahmi ve Ahmet Rasim, bu devirde sansür almayan ve serbest olan iki mizah yazarı olarak görünür (Apaydın, 2006:

330–331). Yurtdışına giden Jön Türklerin buralarda yaptıkları yayınlar ise Osmanlı için bir kriz hâlini alacaktır. Çünkü bu yayınlarda özellikle Sultan'a karşı oldukça sert bir üslup kullanılmaktadır.

II. Meşrutiyet devrine gelindiğinde, matbuatta bir yayın patlaması görüldüğünü söylemiştik. Bu dönemin periyodikleri, çoğunlukla kısa ömürlü, sistemsiz, devrin rüzgârından etkilenerek hazırlanan, çoğunlukla da ideolojik kamplaşmanın içerisinde yer alabilmenin telaşını taşıyan yayınlardır. Özensiz baskıları ve zorlama içerikleri ile birçoğu hiçbir iz bırakmadan varlığını tamamlamıştır. Çeviker, sadece 1908 ile birlikte doksan iki mizah dergisinin yayımlandığını belirtir (Çeviker, 1986: 21). Bunlara Ermenice kaleme alınan beş dergi daha ilave edilebilir (Koloğlu, 2005: 67).

II. Meşrutiyet periyodiklerinde Batılı mizah anlayışı görülür. Yeni düzen, tarikatların etkisini kırmıştır. Hacivat ve Karagöz, bu nedenle toplum hayatından çıkar. Böylece, gelenekli mizah, artık dergi ve gazetelerin uhdesine geçecektir. Periyodiklerde iç ve dış siyaset, Sultan II. Abdülhamit ve devrinin eleştirisi, Panslavizm, Balkan isyanları, matbuat, pul vergisi, belediyeçilik hizmetleri, su, ulaşım zorlukları, şehir planlamasındaki eksiklikler, kolera, Reji, kadın ve moda, edebiyat, alafrangalaşma gibi konuların varlığı dikkate değerdir.

Millî Mücadele döneminde mizah gazeteleri Ankara hükümeti ve Millî Mücadele'yi destekleyenler ile İstanbul hükümetini destekleyen ve Millî Mücadele aleyhinde tutum geliştirenler olarak iki zıt kolda faaliyetlerine devam ederler. Millîci olan periyodikler, çoğunlukla halka ve askere moral gücü sağlamak amacıyla hizmet eder.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte bu ikilik, başka bir şekilde sürer. Cumhuriyet yanlısı mizah yayınları, kanon çerçevesinde yayın yaparken, Cumhuriyet karşıtları da rejim ve inkılabları, yıkıcı bir eleştirinin merkezine alır. Yeni kurulan Cumhuriyet'in korunması amacıyla muhalif yayınlar bir süre sonra kapatılacaktır. Cumhuriyet'in

ilk yıllarından sonra mizah, köşesine çekilirse de siyasî yönlendirmelere göre taraflaşarak matbuat hayatındaki varlığını sürdürür. Günümüzde de mizah, muhalif bir çizgide ilerler. Popüler kültürün eleştirisi mahiyetinde mizahî yayınlar ve yeraltı edebiyatı ekseninde çıkarılan ve çoğu zaman kara mizahın örneklerini sunan periyodikler de bugünün mizah anlayışını yansıtan örneklerdir.

İstanbul'da Yayımlanan Mizah Dergileri

Türk mizah gazeteciliğinde ilk yayın, Ermeni harfli Türkçe yayımlanan ve Hovsep Vartanyan tarafından 1852 yılında tek sayı olarak çıkan *Boşboğaz Bir Âdem* olur. 1856'da *Meğû*, 1867'de *Tohafî* yine Ermeni harfli Türkçe olarak yayımlanan mizah yayınlarıdır. Ali Raşit ve Philip Efendi ise çıkardıkları *Terakki* gazetesinin haftalık ilavesi olarak 1870 yılında Arap harfli ilk Türkçe mizahî neşriyatı gerçekleştirmiş olurlar.

Asır (1870)

Mehmet Tevfik tarafından yayımlanan gazetede, mizah eki de görülür. Dönem için moda hâline gelen mizah hareketlerine katılmak amacıyla neşredilen bu mizah eki, devri içerisinde ses getirmemiş, sadece kamuoyunda mizaha duyulan ilginin artmasında vesile olmuştur. Hakkındaki bilgiler sınırlı olan yayın, iki sütunluk dört sayfadan oluşur. Bir yıl kadar yayımlandığı düşünülmektedir. Hakkı Tarık Us Kitaplığı'nda tek bir nüshası mevcuttur. Günümüz Türkçesine aktarılan gazete hakkında bir de makale hazırlanmıştır.²

2 *Asır*, (*Mevad-ı Politikîyye ve Mebahis-i İlmiyyeye Dair Osmanlı Gazetesidir*), (hızl. A. E. Özyıldırım), TTK, Ankara 2014.
Gökhan Demirkol, "Çaylak Tevfik'in Çaylaklık Eseri: Asır Mizah Dergisi (1870)" *Erciyes İletişim Dergisi Akademia* 5/2, 2017, 20-28.

Diyojen (1870)

Rumca, Ermenice ve Fransızcadan sonra, 24 Kasım 1870-10 Ocak 1873 yılları arasında Türkçe olarak 183 sayı neşredilir. *Diyojen*'de üç karikatüre yer verilir. Gazete iki sütunluk dört sayfa olarak yayımlanır. İlk dönemlerde haftada bir, daha sonra haftada iki, son otuz beş sayısında ise haftada üç kez çıkar. Zaman zaman periyodik bünyesinde kimi ekler de yayımlanmıştır. Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik ve Jeltyakov tarafından Türk mizah edebiyatının kurucusu kabul edilen Direktör Ali Bey, gazetede yazan isimlerdendir (Jeltyakov 1979: 88). Sinoplu filozof Diogenes'e atfedilen "gölge etme başka ihsan istemem" başlığı ile çıkan gazete, ilk sayısından itibaren millî bir çerçeveye bürünür. Yazarlar, gazetenin neşrine dair açıklamalarında vatana yabancı olan şeyler hakkında tariz ve istihza yapacaklarını, devlet hakkında ise ancak takdirlerinin olabileceğini belirtirler. Jön Türklere yakın bir neşriyattır, yayın hayatı boyunca beş kez tatil edilir.

Periyodüğün yabancılara dair konularını, felsefî ve siyâsî bir anlayışla işlenen Batılıların Osmanlılar başta olmak üzere, yabancı ülkeler üzerindeki emperyalist hedeflerinin ilanı, Batılıların yerli destekçilerinin eleştirisi, yabancı basının durumu, oryantalist bakışın eleştirisi ve cevabî olarak oksidentalî değiniler, Osmanlı'nın Ermeni, Rum, Rus ve Mısır sorunlarının dile getirilişi, savaşların eleştirisi³ gibi konular oluşturur. Dönem düalitesinin eleştirisi, İstanbul ve belediyeçilik faaliyetlerinin –özellikle atlı tramvay– eleştirisi, Sadaret makamına dair yorumlar, iç düşmanlar ve iç yetersizlikler, tımar ve arazi sorunlarının dile getirilişi, iltizam ve hazine gelirleri konusu, alafrangalaşmanın eleştirisi ve dildeki yabancılaşmaya kar-

3 Gazetenin birinci sayısındaki bir muhavareden:

"Düello ile muharebenin farkı nedir?"

"Düello edecek adamlar yanlarına ikişer şahit alarak o şahitlerin işareti üzerine birbirine silah atarlar. Muharebede ise birbirleriyle kavga edecek devletler, kendileri dövüşmeyip gönderdikleri beşer yüz bin şahitler dövüşürler. Farkı bu." (Teşrin-i Sani 1286, 1).

şı gösterilen alay ve Ermeni harfli Türkçe yayımlanan *Manzume-i Efkâr* gazetesinin sahibi Ahbar Panosyan'ın hicvi gibi başlıklar ise Osmanlı'nın içişlerine ait konuları oluşturur.

Tanzimat mizahının özeti olarak değerlendirilmesi gereken *Diyojen*, geleneksel olan ile modern olanı birleştirir. Yazılarda kullanılan atasözleri ve deyimler, gazetenin halka ulaşmasında etkili olur. *Diyojen*, müstakil ilk Türkçe mizah gazetesi olarak da basın tarihi içerisinde mühim bir yerdedir. Öngören, *Diyojen* ile başlayan yazılı mizah hareketinin, giderek Meşrutiyet'in ilanını getiren politik olayların bir parçası haline geldiğini belirtir (Öngören 1998: 73-75). Hakkında yapılmış üçü doğrudan, biri dolaylı, dört tez çalışması mevcut olup, bu çalışmalardan birisi kitaplaşmıştır, ayrıca periyodığe dair makaleler de yayımlanır.⁴ *Diyojen*'in tam külliyatı Millî Kütüphane'de mevcuttur.

Terakki (1870)

İlk kez 14 Mayıs 1870'te yayımlanan *Terakki*; 17 Aralık 1870'ten itibaren *Terakki Eğlencesi*; 1 Nisan 1874 itibarıyla ise *Letâif-i Âsar* ismiyle, genellikle iki sütunlu, küçük boy sekiz sayfa olmak üzere, 24 sayı olarak yayın hayatına devam eder. İçerisinde piyes tefrikaları olması bakımından da dikkate değerdir. *Terakki*'nin imtiyaz sahibi

4 Namidar Günay, *Namık Kemal'in Tasvir-i Efkâr ve Diyojen Gazetelerindeki Makaleleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990. Şükran Oğuz, *Tanzimat Döneminde Mizah ve Diyojen Gazetesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 1998. Hamdi Özdiş, *Tanzimat Devri Mizah Gazetelerinde Batılılaşma ve Toplumsal-Siyasal Eleştiri: Diyojen (1870-1873) ve Çaylak (1876-1877) Üzerinde Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004. (Osmanlı Mizah Basımında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877) adıyla kitaplaşmıştır). Alparslan Oymak, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap: Diyojen, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, (Y. Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013. Hamza Çakır, "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 2006, 161-172.

Ali Raşit Bey'dir. İlerleyen sayılarda, imtiyaz sahibi vekili Rıza Bey ismine rastlanır. Başyazar, Torpidor müstearını kullanırken, çizimlerde Manukyan ismi görülür. İki sütunlu dört sayfadan oluşan periyodik, toplam 172 sayı yayımlanır. İlk başlarda içeriğe uygun vinyetler kullanılırken, sonraki sayılarda karikatürlere de yer verilir. Geleneksel Türk tiyatrosu etkilerinin kuvvetle hissedildiği hikâyeler, devre ait sosyolojik tespitler elde etmek bakımından dikkate değerdir. Gazete hakkında makale çalışması yapılmıştır.⁵ Külliyyatı Millî Kütüphaneye arşivinde mevcuttur.

Şarivari (1872)

Ragıp Özden, *İbret* gazetesinin ilk iki sayısının *Şarivari* ismiyle çıktığını, daha sonra yoluna *İbret* olarak devam ettiğini belirtir. Çeviker, Özden'den bu bilgiyi naklettikten sonra *Şarivari* gazetesinin hiçbir nüshasına ulaşamadığını ve kaydını da bulamadığını belirtir (Çeviker 1986: 121). *İbret* gazetesi, ilk olarak Aleksan Sarrafyan tarafından *Kevkeb-i Şarkî* ismiyle, siyasi bir gazete olarak 1869 yılı sonunda yayımlanır. 1870'te 42. sayısına ulaşırsa da tirajlarındaki düşüklük nedeniyle yayınına ara verilir. Bir müddet sonra Sarrafyan, gazeteye *İbret* adını verir ve haftada iki gün yayımlar. Bu kez de 1871 yılında gazete aynı nedenle yayınına ara verir. Sarrafyan, gazetesini İskender Bey'e kiralar ve Nisan 1871'de gazete *İbret-nümâ-yı Âlem* ismiyle yayımlanmaya başlar. İşte bu isimdeki dönemde *İbret*, "kötü adetleri istihza edip mazarratını güldürücü bahislerle ahaliye göstermek" olarak açıkladığı amacıyla, bir mizah gazetesi olarak yayımlanır. 1872'ye kadar, yaklaşık altı ay süre ile yayımlanan gazete, önce Ahmet Mithat Efendi, devamında da bilindiği üzere Namık Kemal'in uhdesine geçer. *Vatan yahut Silistre*'nin 1 Nisan 1873'te sahnelenmesinden sonra gerçekleşen galeyannın da

5 Gökhan Demirkol, "Türkiye'nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki", *Gazi Akademik Bakış*, 10/19, Kış 2016, 141-160. Gökhan Demirkol, "Türkçe Mizah Basımında İlk Polemik: Terakki ile Diyojen", *Mediterranean Journal of Humanities*, VII/1, 2017, 157-175.

etkisiyle *İbret* süresiz olarak kapatılır ve 9 Nisan'da Namık Kemal sürgüne gönderilir (Ebüzziya, 2006; Yazıcı, 2000: 368; Özön, 1997). Yani *İbret*'in *İbretnümâ-yı Âlem* adıyla 1871 yılında bir siyasî mizah gazetesi olarak çıktığı görülür. İsmi *Şarivari* değildir. Osmanlı matbuatında *Şarivari* ismi, yaygın kullanılan bir niteliktedir. Çünkü kelimenin orijinali olan Charivari, Avrupa basınında yayımlanan biri Belçika, biri Fransa olmak üzere iki farklı gazetenin ismidir ve Osmanlı matbuatında bu gazetelerin etkisi bilinmektedir (Özdiş, 2015). Stepanyan, Ermeni harfli olarak yayımlanan Türkçe periyodikler içerisinde *Şarivari* gazetesinin de ismini belirtir (Stepanyan, 2005). *Şarivari Medeniyet* ise Mehmet Arif Efendi'nin imtiyaz sahipliğinde çıkarılır. Haftada bir yayımlanacağı belirtilen gazete, ancak 3 sayı yayımlanabilmiştir. Dört sayfalık, büyük boy bir gazetedir. Üç sayı, İstanbul Taksim Atatürk Kitaplığı'nda mevcuttur. 1874 yılında yayımlanan İzmir'de bu isimli bir gazetenin mizahî varlığı, yabancı konsoloslukların eleştirilmesi amacıyla, Şura-yı Devlet Bidâyet Mahkemesi Reisi Sait Bey tarafından 1889 yılında kaleme alınan *Sefirler ve Şehbenderler* adlı kitabın mizahî olan ikinci bölümünde geçmektedir (Sait Bey, 1889). 1876'da 5 sayı yayımlanabilen bir diğer *Şarivari* isimli periyodik ise Fransız Büyükelçiliği'nin Belçika'da aynı isimle yayımlanan periyodiklerinin isim hakkına mugayir olduğu yönündeki başvurusu üzerine kapatılır.

Charivari, alay, yuhlama, şamata, teşhir anlamlarına gelen bir kelimedir ve Osmanlı matbuatında mizahî yayınları işaret eden genel bir kavram hâline geldiği de görülür. Bu nedenle, bu ismin geçtiği periyodikler, dikkatli incelenmelidir.

Çıngıraklı Tatar (1873)

İmtiyaz sahibinin Teodor Kasap olduğu periyodik, 24 Mart 1873 - 6 Temmuz 1873 arasında, haftada iki kez, dört sayfa olmak üzere 29 sayı yayımlanır. Rumca olarak ise *Kudumatos* ismiyle neşredilir. *Diyojen*'in devamı niteliğindedir. Teodor Kasap ve Ebüzziya Tevfik

yazı kadrosunun daimi isimleridir. Opçanadassis tarafından çizilen karikatürler, devrinde oldukça beğenilir. Dönemin diğer gazetelerine kafa tuttuğunu belirten ve aynı zamanda da kusurlu olan herkesi korkuttuğunu gösteren karikatürü ile *Çıngırak*, iddialı bir yayındır. Hakkında bir tez çalışması mevcuttur⁶.

Dolap (1873)

18 sayısına kadar haberdar olabildiğimiz yayın, "maarif ve edebiyata müteallik her güne mebahis ve letaifi şamil ve teracim-i ahval ile makâlet-ı müfide ve mevadd-ı nafiayı müstemil olacaktır" başlığı ile yayımlanır. İmtiyaz sahipleri Halet Bey ve T'dir. Hakkında çalışma yapılmayan periyodige ait nüshalar Millî Kütüphane ve Özege arşivlerinde mevcuttur.

Hayâl (1873)

30 Ekim 1873-30 Haziran 1877 yılları arasında, yaklaşık dört yıl, iki sütun, dört sayfa, musavver olarak, 368 sayı yayımlanır. *Diyojen*'in devamı niteliğindedir. Başlangıçta haftada iki sayı yayımlanırken, 35. sayısından sonra haftada üç kez yayımlanır. Teodor Kasap ve Ebüzziya Tevfik yazı kadrosunda başı çekerler. Hacivat-Karagöz karikatürünün ilk kez görüldüğü gazetenin çizerlerinde Berberyan ve Ali Fuat Bey'in imzaları görünür. Fransızca, Rumca, Bulgarca, Ermenice (Pamukciyan 1987: 36-40) olarak da yayımlanır. 139. sayısına kadar aralıksız yayımlanan gazete, bu sayıdan sonra kapatma cezaları almaya başlar ve neşri sekteye uğrar. Teodor Kasap, gazeteyi 182. sayıdan itibaren Evangelinos Misailidis'e vekâleten bırakır. 221. sayıda bir kez daha kapatılan gazete tekrar yayımlanmaya başladığında vekâlet Cemal'e geçmiştir. 236. sayıda yeniden kapatılan

6 Alparslan Oymak, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap: Diyojen, Çıngıraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.

gazete, 251. sayısında ise ruhsat iptali cezası alır. Teodor Kasap, ruhsatı yeniden almayı başarır. Sultan V. Murat'ın tahta çıkışı övülürse de, basındaki sansür üzerinde ciddi bir gelişme görülmez. 277. sayıda bir kez daha kapatılan gazete, 278. sayıdan itibaren tekrar Teodor Kasap imzası ile görünür. 301. Sayısı ile bir kez daha ve üç ay süre ile kapatılır. 319. sayıda yayımlanan bir karikatür nedeniyle Teodor Kasap, üç yıl hapse mahkûm edilir. 341. sayıdan, gazetenin bütünüyle kapanmasına kadar olan sürede ise gazeteye vekâleten Etabros Espartidis imzası görünür. *Hayal*, halka yakın bir mizah gazetesidir. Karagöz ve Hacivat muhaverelerine yer vermesi periyodüğün önemini artırır. Yabancı basının Osmanlı aleyhindeki tavrını eleştiren ve Kanun-i Esasi'nin koşulsuz basın özgürlüğüne bu nedenle karşı çıkılan gazetede, Jön Türklerin fikirlerine uygun bir politika göze çarpar. Muhalif bir neşriyattır (Çakır, 2002). Hakkında Teodor Kasap'a dair hazırlanan bir tez çalışması ve çeşitli makaleler vardır.⁷ Millî Kütüphane ve Atatürk Üniversitesi, Seyfettin Özege Kitaplığı'nda 367 sayı olarak mevcuttur. Daha sonra *Naşir* ismiyle günlük gazete olarak yayın hayatına devam eder.

Kahkaha (1874)

Haftada iki kez, büyük boy, dört sayfa ve resimli olarak, toplamda 26 sayı yayımlanan dergi, Basiretçi Ali Bey tarafından çıkarılır. Ali Bey'in siyasî gazetesi *Basiret* hakkındaki yorumlara karşı, bir tür cevap arenası olarak kullandığı gazete, dönemi içerisinde tutulmuş ve sevilmiştir. Özege'de bir, Millî Kütüphane'de iki sayısı bulunur.

7 Hasan Refik Ertuğ, "Teodor Kasap ve Hayal", *HayatTarih Mecmuası*, 10/6, 1974, 24-28. Alparslan Oymak, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap: Diyojen, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, 2013. Turgut Subaşı, Kübra Çaylı, "Osmanlı Basımında Sansüre Bir Örnek: Hayal Mizah Gazetesi", *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/2, Haziran 2017, 92-113.

***Lâtime* (1874)**

Zakarya Beykozluayan tarafından, 1878'e kadar haftada iki kez yayımlanan, musavver bir gazetedir. Üç sütun halinde orta boy dört sayfa olarak toplamda 43 sayı neşredilir. Yayını 1874'te durdurulur ve 1875'te, bu kez iki sütun dört sayfa olarak 34 sayı daha yayımlanır. Yayın kurulunda değişikliğe gitmek gibi çeşitli tedbirlere rağmen, gazete rakipleriyle mücadele edemez ve kapanır. Beykozluayan, 1877 yılında *Lâtime*'yi üçüncü kez çıkarır. Yine iki sütunlu dört sayfa olarak basılır, 27 sayı sonra kapanır. Karikatürlerde Tıngır imzası görülür. Osmanlı Rus Savaşı sırasında, Ruslara karşı yayın yapar ve mizahın protesto görevini yerine getirir. Gazetenin siyasî mizah yaptığı, dolayısıyla da ağırbaşlı bir mizah anlayışının benimsendiği söylenebilir. Hakkında karşılaştırmalı bir çalışma yapılmıştır.⁸ Periyodığın bir kısmına Millî Kütüphane arşivinden ulaşılabilir.

***Medeniyet* (1874)**

Eğribozlu Mehmet Arif tarafından, 1878 yılına kadar, haftada bir kez yayımlanır. Çaylak adıyla bilinen gazeteci Tefvîk Bey ve Faik Reşat'ın isimlerine rastlanır. Bu gazetede bir mizah eki de yer eder. Millî Kütüphane'de 77 sayısı mevcuttur.

***Şafak* (1874)**

Mihalaki Efendi tarafından 1874 yılında çıkarılır. Küçük ebatlıdır. Osmanlı'nın bütünlüğünden yana bir yayın politikası güden Mihalaki Efendi, yaptığı yayıncılık faaliyetleri nedeniyle Sultan tarafından bir nişan ile ödüllendirilir.

8 Elif Kiraz, *Ottoman Spectators: Morality and Conservatism in 19th Century Ottoman Humor Magazines, a Case Study of Latife and Tiyatro*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

Tiyatro (1874)

20 Mart 1874, 12 Nisan 1875 yılları arasında, haftada iki kez olmak üzere 86 sayı yayımlanır. İmtiyaz sahibi ve başyazarı Agop Baronyan'dır. Basım tarihleri zaman zaman hatalı verilmiştir. Orta boyda dört sayfada, genellikle üç sütun olarak basılır. Karikatürler Tinghir ve Nişan Berberyan tarafından çizilir. Yazılar imzasızdır. İmzalı yazılarda da müstearlar kullanılmıştır. 61. Sayısından sonra maddî yetersizlik nedeniyle yayınına bir müddet ara verilir. Mizahın protesto kanadında duran bir yayındır. Millî Kütüphane ve Seyfettin Özege arşivlerinde sayılarının bir kısmı mevcuttur. Hakkında karşılaştırmalı bir tez çalışması ve bir makale çalışması yapılmıştır.⁹

Geveze (1875)

Mehmet Tevfik tarafından, haftada iki kez, dört sayfa olarak çıkarılan gazete, 10 sayı kadar yayımlanabilir. Oldukça ciddi bir mizah anlayışı vardır. Gazetenin son sayfasında yer verilen bir karikatürden başka deseni yoktur. Dil oldukça ağırdır ve yazılar imzasız olarak yayımlanır. Millî Kütüphane'de yalnızca iki sayısı bulunur.

Yeni Geveze ise *Geveze*'nin kapatılmasından sonra onun devamı olarak, 1910'da haftada iki kez, dört sayfa ve resimli olarak yayımlanır. İmtiyaz sahibi Kirkor, başyazarı Nurettin Rüştü, sorumlu müdürü Ahmet Rıfkı'dır. Her sayısı bir muhavere ile açılır. İttihat ve Terakki'ye muhalif bir neşriyattır. 14 Mart 1910 tarihinden 17 Haziran 1912 tarihine kadar toplamda 233 sayı neşredilir. Basın dünyası, iç ve dış siyaset gazetesinin hedefindedir. Yazıların büyük

9 Fırat Güllü, "Bir Tanzimat Aydını ve Tiyatro Adamı Olarak Hagop Baronyan", *Mimesis*, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 17, Mayıs 2010. Elif Kiraz, *Ottoman Spectators: Morality and Conservatism in 19th Century Ottoman Humor Magazines, a Case Study of Latife and Tiyatro*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012. Ebru Davulcu, "Tiyatro Sanatını Osmanlı Toplumuna Basın Yolu ile Tanıtmak İçin Çıkarılan Bir Gazete: Tiyatro (20 Mart 1874-12 Nisan 1875)" *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 2015, 45-57.

çoğunluğu imzasızdır. Özege Kitaplığı ve Millî Kütüphanede bazı nüshaları mevcuttur.

Curcuna, *Yeni Geveze*'nin devamı olarak yayımlanır.20 Şubat 1911'de ilk sayısı neşredilen gazetede imtiyaz sahibi başlangıçta Kırkor Faik, sonraki sayılarda K. B. Kayseriyan olarak geçer. Başyazar A. Rıfıkı'dır. Dört sayfalık periyodinin ilk ve son sayfalarında karikatür bulunur, yazılar imzasızdır. Kaç sayı çıktığı bilinmemektedir. Özege Kitaplığı ve Millî Kütüphanede nüshaları mevcuttur.

Çaylak (1876)

Türk mizah hayatında oldukça önemli bir yeri olan *Çaylak*, başlangıçta haftada iki, daha sonra ise haftada üç kez yayımlanır. Dört sayfa çıkarılan gazetenin son sayfası, Osmanlı gazetelerinde çizer olan ilk Türk karikatürist Ali Fuad Bey'in çizdiği karikatürlere ayrılır. Gazetede bilmece köşesi bulunması da önemlidir. Mehmet Tevfik'in Macaristan'da bulunduğu bir sürede, dergi vekâleten bir başkasınca çıkarılırsa da bu ismin kimliği bilinmemektedir. Dış siyaset ve Osmanlı'ya yöneltilen dış bakış, derginin temel meselelerindedir. Şark Meselesi, Rusya ve Panslavist hareketler, kadın ve moda, borsa ve Reji, derginin diğer ilgi alanlarıdır.

162 sayı çıkarılan periyodik, sahibi Tevfik Bey'in de *Çaylak* olarak anılmasına neden olacak kadar tutulur. Mehmet Tevfik Bey, henüz iki yaşında iken, giydiği kırmızı bir fıstanla bahçede oynamaktadır. Bir çaylak, giydiği fıstanın rengine musallat olur ve elbisesi yırtılır. Bu hadiseyi unutmayan gazeteci, mizah gazetesine bu ismi verir ve adı, gazetesinin adı ile anılır (Efe, 2013: 87). Latife sahibi bir zat olan (A. Rasim, 1989: 55). Mehmet Tevfik Bey, ailesinden aldığı halk kültürüne dair mirası sayesinde, gazetesinde başarıyı yakalar. Babası eski bir yeniçeridir ve kahve ya da berber dükkânı çalıştırdığı bilinmektedir (Akün, 1993: 240). Sözlü kültüre olan yatkınlık,

periyodüğün yayın politikasında da etkili olur. Gazete, 20 ve 21. sayılarında, Teodor Kasap aleyhine ve şahsa yönelik bir neşriyatta bulunulduğu için üç ay süreyle tatil edilir, bir kez de ihtar alır, bunun dışında yayınında bir duraksama görülmez (İskit, 1943: 54). 1877'de başlayan Rus Harbi nedeniyle kapanan gazete, devletin teklifi üzerine, yayın hayatına *Osmanlı* ismiyle günlük bir gazete olarak devam eder ve Osmanlıcılık lehine bir politika güder.

Devrinin mühim isimlerini yazı kadrosunda toplayan *Çaylak*, yüksek tirajlara sahiptir. Yayınlanışını kutlayan manzum tarih, Mehmet Esat tarafından kaleme alınır (Oral, 1967: 122). Fikrî yönünü inceleyen yayımlanmış bir tez ve makale çalışması yapılmıştır.¹⁰ Sayılar, Millî Kütüphane ve Özege koleksiyonunda bulunmaktadır.

Meddah (1876)

Mehmet Tevfik tarafından, haftada iki kez yayımlanan mizah gazetesidir. Ocak 1876'da ilk sayısı neşredilir. Orta boy dört sayfa, üç sütun olarak 34 sayı çıkarılır. Belirli bir siyasî çizgi takip etmediği için, yazılar günlük hayata dairdir ve yazarlar, meddah üslubunu kullanır. Periyodüğün tüm sayıları, Hakkı Tarık Us Kitaplığı'nda mevcuttur.

Hadikâ-yı Ezhâr Yahut Mecmua-i Letâif (1900)

Haftada bir kez yayımlanır. İki sütun, sekiz sayfadan ibaret periyodüğün imtiyaz Sahibi Yusuf Hüsnü Bey'dir. 9 sayı çıkarılmıştır. Bütünüyle mizah edebiyatına yönelik neşriyatı nedeniyle önemlidir. Periyodikte yurt içi ve yurt dışında yayımlanan romanlar üzerine tanıtımlar da yapılır. İçerisinde karikatür bulunmaz. Hakkında çalışma yapılmayan gazetenin Millî Kütüphane'de dokuz sayısı da bulunmaktadır.

¹⁰ Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra, İstanbul 2010.

Boşboğaz ile Güllâbi (1908)

İlk sayısı 24 Temmuz 1908'de yayımlanır ve 14 Aralık 1908'e kadar 36 sayı neşredilir. Haftada iki kez çıkarılan gazetenin imtiyaz sahibi, Hüseyin Rahmi Gürpınar'dır. "Şathiyyat içinde müdafaa-i hukuk ve vatan ve millete hadim musavver mizah gazetesidir" takdimi ile yayımlanır. Boşboğaz ile Güllabi arasındaki muhaverele komiği oluşturur. Boşboğaz, kurnaz, okumuş aydın tiplemesini, Güllabi ise saf, eğitimsiz halk tabakasını temsil eder. Yazar kadrosunda, istibdat döneminde de mizah yayıncılığı yapmasına izin verilen Ahmet Rasim (ilk dört sayı) ve Hüseyin Rahmi vardır. İçerisinde muammaların ve tefrikaların da bulunduğu periyodiğin Millî Kütüphane ve Özege arşivinde sayıları mevcuttur. Hakkında çalışma yapılmamıştır.

Cingöz (1908)

Resimli bir mizah ve magazin gazetesidir. Haftada iki kez yayınlanan periyodiğin imtiyaz sahibi Hasan Tebrizî, başyazarı Mehmet Asaftır. İstanbul'da, 7 sayı olarak çıkarılır. Karikatürleri imzasızdır ve çoğunlukla orijinal değildir. Gazetenin farklı yönü, içerisinde İstanbul'a ait gravür çizimlerinin bulunmasıdır. Özege ve Millî Kütüphane arşivinde sayıları mevcuttur.

Çıngırak (1908)

Tek sayıdan oluşan ve Meşrutiyet'in özgürlük ortamından yararlanılarak çıkarılan bir özel sayı gazetesidir. Bu nedenle yazar kadrosu oluşturulmamış, mukaddimesinde de tek sayılı bir yayın olması nedeniyle kadro oluşturulmadığı belirtilmiştir. Okuyucunun kötülük ehlinde haberdar olması adına gazetenin çıktığı vurgulanır. Nüshanın sorumlusu Ebusseherzade Hasan Bey olarak görünür. Karikatürsüz olan gazete, siyah beyaz dört sayfadan oluşur. Hakkında farklı bazı yayınları da kapsayan bir makale çalışması yapılmıştır.¹¹ Nüsha, Özege'de ve Millî Kütüphane'de mevcuttur.

11 Ebru Davulcu, Mustafa Temel; "II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Tek Sayılı Mizah Gazetelerinde Muhalefet: *El Üfirük*, *El Üfirük'e Zeylen Körük*, *Ton Ton Risalesi*, *Çıngırak*, *Mahkûm*", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/37, Nisan 2015, 858-870.

Dalkavuk (1908)

Haftada bir kez yayımlanacağı ilan olunan gazete, kişilik hedef alınmadığı müddetçe, halktan gelen mizah ürünlerinin de yayımlanacağını belirterek, yazı kadrosu dışından da yazı ister. Müdürü Mahmut Kenan'dır. Dört sayfa olarak yayımlanır. İstanbul'da neşredilen gazete, 25 sayıya kadar ulaşır. Karikatürlerde Ali Sami'nin imzası vardır. Hakkında bir çalışma yapılmamıştır. Millî Kütüphane ve Özege arşivinde sayılar mevcuttur.

Davul (1908)

İmtiyaz sahibi Vasıf, başyazarı Hamdullah Süphi olan gazete, haftalık olarak İstanbul'da çıkar. 27 Ekim 1908 ve 27 Nisan 1909 tarihleri arasında toplamda 24 sayı olarak yayımlanır. A. Enver, M. E., Fellah, Cemil Cem, Sedat Nuri İleri, Damat Fahri Bey, Selim ve Cemil Bey, gazetenin çizerleridir. Bir kanon gazetesidir. Celal Sahir, Sermet Muhtar gibi meşhur isimler yazı kadrosunda bulunur. "Vur Abalıya" bölümünde, seçilmiş bir kişinin fiziksel ve ruhsal portresi üzerinden hiciv yapılır. Ayrılıkçı faaliyetlerin hedefte olduğu görülür. Tüm nüshaları Özege arşivinde bulunmaktadır.

El-Üfürük (1908)

Haftada bir kez yayımlanır, iki sütunluk sekiz sayfadır. El Üfürük, Sermet Muhtar'ın sonradan belirttiği şekliyle ve kendi ifadesine göre Sait Hikmet ve Osman Kemal ile birlikte üçlü olarak çıkardıkları bir gazetedir. Yayımlandığı dönemde ise imtiyaz sahibi Ebu'l-Hüdâ olarak gösterilir. Tam adı Muhammed b. Hasen Vâdî b. Alî es-Sayyâdî olan bu kişi, bir Rıfâî'dir. Sultan II. Abdülhamit kendisine çok güvenerek, önemli mevkilere getirmiş, bu danışmanlık ilişkisi sayesinde hızla yükselen Şeyh hakkında dönem içerisinde rahatsızlıklar doğmasına neden olmuştur. Gazete, bütünüyle bu ilişkiyi hicvetmek amacına yaslanır. Gazetenin neşrinde gelecektek haber vermek, doğaüstü güçler aracılığıyla casuslardan korunmak gibi

amaçlar olduğu belirtilir. Anlaşıldığı üzere batılın ve memoratların eleştirisi yapılırken, devlet yöneticilerine ve liyakatsiz devlet adamlarına da eleştiri getirildiği görülür. Türkçe ve Arapça kaleme alınan yazılarda mizahın dozunun hicve yaklaştığı görülür.

Periyodüğün zeyli olarak çıkarılan *El-Üfürük Zeylen Körük* ismiyle Kara Tahsin tarafından yayımlanan gazete ise aynı yıl, tek sayı, dört sayfalık bir neşriyattır. İmtiyaz sahibi Mehmet İzzet, müdürü Osman Bey'dir. İki periyodüğün yayın politikası aynıdır. *El-Üfürük* nüshaları Özege Kitaplığı'nda ve Millî Kütüphane'de mevcuttur. Haklarında bir tanıtım makalesi mevcuttur.¹²

Ezop (1908)

Haftada iki kez yayımlanan gazetenin mesul müdürü Mihran'dır. Yayınının devletçe tatil edilmesinin ardından 22 Eylül 1908 tarihli baskısında ismi *Karakuş* olarak görünür. Komik unsuru Karakuş ve Ezop arasındaki muhavereye dayanan gazete, mizah yönüyle zayıftır. Karikatürler az sayıdadır ve imzasızdır. Toplamda 3 sayı neşredilir. Hakkında çalışma yapılmamıştır. Millî Kütüphane ve Özege'de iki sayısı mevcuttur.

Gagaburun ile İbiş (1908)

Yeni Gazete'nin mizah eki olarak yayımlanır. Yeni Gazete, 1908-1912 yılları arasında günlük olarak yayımlanan, sorumlu müdürü ve başyazarı Abdullah Zühdü olan bir gazetedir.

Mizah ekinde ise sorumlu müdür Kuburî'l Buruti, Başyazar Çaylak'tır. Geri kalan yazılar imzasızdır. Mizah unsuru Gagaburun ile İbiş arasındaki muhaverelelerin üzerine kuruludur. Tek sayılık bu ilave, sekiz sayfadan oluşur. Nüshası Seyfettin Özege kitaplığında mevcuttur.

12 Ebru Davulcu, Mustafa Temel; "II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Tek Sayılık Mizah Gazetelerinde Muhalefet: *El-Üfürük, El-Üfürük'e Zeylen Körük, Ton Ton Ri-salesi, Çıngırak, Mahkûm*".

Geveze (1908)

Siyasi bir mizah gazetesidir. 1908/09 yıllarında toplamda 63 sayı yayımlanır. Önceleri dört sayfa olan gazete, daha sonra sekiz sayfa olarak, haftada iki kez neşredilir. İmtiyaz sahibi Kirkor Fâik'tir. Karikatürist, D.M. inisiyallerini kullanır. İstibdat eleştirisi ve Meşrutiyet coşkusu, periyodiğin temek dinamiğidir. Kirkor Faik, daha sonra *Yeni Geveze* adıyla, uzun ömürlü bir gazete daha çıkarır. Hakkında çalışma yapılmamıştır. Özege ve Millî Kütüphane'de nüshaları mevcuttur.

Gramofon (1908)

"Her havadan çalar", "bîtaraf" bir mizah gazetesi olduğu beyanıyla, İstanbul'da, haftada bir kez neşrolunur. Musavver olan periyodik, toplamda 10 sayı yayımlanır. İmtiyaz sahibi Mehmet Ali Bey'dir. Yazar kadrosunda , Mehmet Halis gibi isimler bulunur. Ciddi bir mizah anlayışı vardır. Millî Kütüphane'de yedi ve Özege'de bir sayısı bulunur.

Hacivat (1908)

Yalnızca 2 sayı yayımlanabilen periyodik, dört sayfa olarak neşredilir. Hacivat ve Karagöz karikatürlerinin yaygınlığı dikkati çeker. İmtiyaz sahibi Hakkı'dır. Yazı ve karikatürler imzasızdır. Karagöz ve Hacivat mühaverelerine rastlanır. Hakkında çalışma yapılmamıştır. Özege ve Millî Kütüphane arşivlerinde iki sayısı da bulunur.

Hayâl-i Tasvir (1908)

Yani Efendi tarafından çıkarılan gazete, haftada iki kez, dört sayfa olarak yayımlanır. Vatana bağlılık ekseniyle yayımlandığı belirtilir. İlk sayısından sonra, *Metin* isimli siyasi gazete ve *Feyz-i Hürriyet* isimli kültür gazeteleri ile birleşerek *Üç Gazete* başlığı altında yayımlanır. Az sayıda ve imzasız karikatürü vardır. Toplamda 18 sayısı mevcuttur ve Millî Kütüphane'de nüshaları bulunmaktadır.

Hoca Nasreddin (1908)

Tek sayılık bir mizah yayınıdır. Yazılar ve Nasrettin Hoca'ya dair karikatürler imzasızdır. Farklı tarihlerde çıkan üç *Nasreddin Hoca* gazetesiyile de ilgisi yoktur.

Hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Hokkabaz (1908)

Sorumlu müdürleri M. Nesib ve Abraham'dır. İstanbul'da yayımlanan periyodik resimlidir ve Türkçe, Fransızca, Ermenice, Rumca olmak üzere dört dilli neşredilir. Gazete iki sütunlu, sekiz sayfadan oluşur ve 3 sayı yayımlanır. Hakkında çalışma yapılmayan gazete, meddah üslubunda kaleme alınan mizahî ürünleri ile dikkati çeker. Komîği oluşturan farklı ırkların çeşitli özellikleri üzerinden muhavere yapılmıştır. Millî Kütüphane ve Özege'de tüm sayıları bulunmaktadır.

İncili Çavuş (1908)

33 sayı neşredilen gazetenin, haftada iki kez yayımlandığı görülmür. İmtiyaz sahibi ve başyazarı, İrfan Bey'dir. Gazetede "İncili" ve "Tifli" arasında bir muhavere bulunur. Gazetenin diğer yazıları "Havadis" ve "Telgraf" başlıkları altında toplanmıştır. Hakkında çalışma yapılmamıştır. Özege Kitaplığı'nda tüm sayıları mevcuttur.

Kalem (1908)

1908-1911 yıllarında, haftalık olarak toplam 130 sayı neşredilir. Yayın hayatı boyunca birtakım kesintiler yaşasa da istikrarlı biçimde her hafta çıkar. Sekiz sayfadır, karikatürlere bolca yer verilir. İmtiyaz sahibi, ilk dört sayıda Salah Cimcoz ve Celal Esat'tır. Sonra ise yalnızca Salah Cimcoz ismi görülür. İttihat ve Terakki'ye muhalif kimliği ile tanınan dergi, bir yandan eşîğine gelinen Balkan

Savaşları bir yandan da İttihat ve Terakki'nin baskısı nedeniyle kapatılır. Cenap Şahabettin ve Refik Halit gibi muhalif isimler de bu derginin yazarları arasındadır. Millî Kütüphane'de bütün arşivi bulunmaktadır. Dergi hakkında tez çalışmaları yapılmıştır.¹³

Karagöz (1908)

Ali Fuat tarafından çıkarılır. Yirmi beş yıllık bir yayın hayatına sahip olacak bu gazete, haftada üç kez, dört sayfa yayımlanır. Latin alfabesinin kabulünden sonra hem Latin hem de Arap alfabesi ile bir müddet yayımlanır, daha sonra bütünüyle Latin alfabesine döner. 1950'ye kadar, aralıklı olarak yayımlanır. Başyazarlığını sırasıyla, Mahmud Nedim Bey, Baha Tevfik, Mahmud Sadık yapar. 2800'ün üzerinde sayısı neşredilen gazetede karikatürler Ali Fuat tarafından çizilir. Cumhuriyet sonrasında halka ulaşmanın bir yolu olarak görülen gazete, siyasi bir kimliğe bürünür. Hakkında üç tez çalışması yapılmış, bir makale kaleme alınmıştır.¹⁴ Millî Kütüphane ve Özege'de külliyatının büyük bir kısmı mevcuttur.

-
- 13 İbrahim Selçuk Ardıç, *Kalem Dergisi ve Mizah Anlayışı, (1908-1911)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009. Ece Serrican, *Kalem Dergisi Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010. Ebru Davulcu Akbaba, *II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basımında Osmanlı Modernleşmesi ve Eleştirel Kodlar: Kalem ve Cem Dergileri Üzerinden*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2013.
- 14 Gözde Sevil Kılıçer, *Karagöz (1930-1938) Siyasi, Mizahi Bir Halk Gazetesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005. Mikail Demir, *Karagöz Gazetesi Transkript ve Değerlendirmesi (Numara 19-36)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis 2015. Bilgehan Çelik, *Karagöz Gazetesi Numara 1-18*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis 2016. Tuncay Ögün, "Karagöz Gazetesi Örneğinde Osmanlı Mizahında ve Karikatüründe Çanakkale Deniz Savaşları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 13/18, Bahar 2015, 563-592.

Mahkûm (1908)

Eylül 1908'de İstanbul'da neşredilen gazetenin imtiyaz sahibi Tonton Çelebi, müdürü Tosun Ağa, başyazarı Deli Bekir adlarıyla belirtilir. Dört sayfadan oluşur. Hakkında tanıtıcı bir çalışma yapılmıştır.¹⁵

Mir'at-ı Âlem (1908)

Haftalık olarak yayımlanır. İmtiyaz sahibi Mehmet Tevfik'tir. İçerisinde yer alan Edi ve Pedi muhaveresi, gelenekli mizahın modernize biçimi olarak sunulur. Eserin, Millî Kütüphane ve Özege'de sayıları mevcuttur.

Musavver Cellâd (1908)

7 Eylül 1908'de özel sayı olarak yayımlanır. Meşrutiyet'in ilânını kutlamak amacıyla neşredilen yayın, dört sayfadan oluşur. İçerisinde yer alan "Meşrutiyet Destanı", devrin algısını yansıtmaya bakımından önemlidir. Özege ve Millî Kütüphane arşivlerinde sayıları bulunur. Hakkında çalışma yapılmamıştır.

Musavver Karnaval (1908)

Abdülkadir tarafından haftalık olarak neşredilen gazete, şahsiyette dokunmayan komik hikâyeler içereceğini belirterek yayımlanır. Millî Kütüphane'de bir sayısı mevcuttur.

Musavver Papağan (1908)

6 Eylül 1908-30 Temmuz 1909 yılları arasında 39 sayı yayımlanır. İmtiyaz sahibi Karabet, başyazarı Hüseyin Nazmi'dir. Muhavereye dayalı komik unsuruyla kurulan periyodikte iç ve dış siyaset ile

15 Ebru Davulcu, Mustafa Temel; "II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Tek Sayılı Mizah Gazetelerinde Muhalefet: *ElÜfürük*, *El Üfürük'e Zeylen Körük*, *Ton Ton Ri-salesi*, *Çıngırak*, *Mahkûm*".

devrin basınına dair eleştirel mizah yapılıdır. Hakkında çalışma yapılmamış olmakla birlikte, Hakkı Tarık Us Kitaplığı'nda tüm sayıları mevcuttur.

Nekregû (1908)

Haftada bir kez yayımlanan gazete, dört sayfa olarak, 5 sayı neşredilir. Sorumlusu Mithat Rebiî'dir. "Nekregû" ile "Kezâ" arasında geçen muhaverelere dayanan bir mizah politikası vardır. Daha sonra Pişekâr muhaveresi eklenir. Yayın *Nekregû ve Pişekâr* adıyla 9 sayı daha neşredilir. Yağlı boya resme de yer verilen gazetede karikatürlerin altında Server İzzet'in imzası bulunur. Odağında devir basın hayatının eleştirisi görülür. Özege Kitaplığı Millî Kütüphane arşivinde sayıları mevcuttur.

Şakacı (1908)

İmtiyaz sahibi ve başmuharriri Tepedelenlizâde Kâmil'dir. Sekiz sayfadan oluşan gazetede karikatürler sayıca fazladır. Hakkı Tarık Us'ta ve Millî Kütüphane'de bazı sayıları mevcuttur.

Şakrak (1908)

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin başyazarı Nazihizade Mehmet Hilmi tarafından neşredilir. Haftalık olarak çıkacağı duyurulur ancak 2 sayı yayımlanır. Karikatürlerin büyük çoğunluğunda Hüseyin Avni imzası vardır. Dört sütunlu dört sayfadan oluşur. Nüshaları Millî Kütüphane'de mevcuttur.

Tavus (1908)

İmtiyaz sahibi ve başyazarı Ferid'dir. İstanbul'da neşredilen gazete, siyasi mizah yapar. İçerisinde Fransızca metinlere de yer verilir. Gazete altı sayfadır ancak karikatürler büyük ebattadır ve sayıca da fazladır. Karikatürlerde Couros imzası görülür. Haftada iki kez yayımlanacağı

ilan edilir ancak yalnızca 4 sayı çıkarılır. Hakkında çalışma yapılmamıştır. Millî Kütüphane ve Özege'de nüshaları mevcuttur.

Ton Ton (1908)

Sahibi Mükerrerem Refet olan gazete, İstanbul'da yayımlanır. "Bazı menâkib-i garîbe ve mudhikeyi muhtevidir" tanıtımı ile neşredilen yayının tek bir sayısı mevcuttur. Sekiz sayfadan oluşan eser, siyah beyazdır ve dönemin sosyal hayatına dair latifeler, anlatılar içerir. Aslında risaleyi bir İstanbul kroniği olarak kabul etmek gerekir. Az sayıda karikatür bulunmakla birlikte, çizerlerin imzası yoktur. Yazılarda ise Boşboğaz ve Karagöz imzaları dikkati çeker. Hakkında tanıtıcı bir yayın yapılmıştır.¹⁶ Nüshasına Millî Kütüphane'den ulaşmak mümkündür.

Zevzek (1908)

Haftada iki kez çıkacağı ilan edilse de 3 sayıdan sonra yayımlanmaz. İki sütunlu, dört sayfa olarak, İstanbul'da neşredilir. İmtiyaz sahibi Memduh, başyazarı Mahmut Nedim'dir. İçerisindeki diğer yazılar ve karikatürler imzasızdır. Zevzek ve Natukî tiplerinin muhaveresi ile oluşturulan ve hedefine istibdat devrini alan bir gazetedir. Hakkında çalışma yapılmamıştır. Özege Kitaplığı'nda üç sayısı mevcuttur.

Zuhûrî (1908)

Dört sayfalık 10 sayı olarak neşredilen gazetenin imtiyaz sahibi Hasan Ferit Bey'dir. Orta oyunu karakterinden ismini alan gazete, halk kültürüne yakın üslubu ile dönemi içerisinde dikkat çekici bir gazetedir. Hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Özege Kitaplığı'nda tüm sayıları mevcuttur.

¹⁶ Ebru Davulcu, Mustafa Temel; "II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Tek Sayılı Mizah Gazetelerinde Muhalefet: *El Üfürük, El Üfürük'e Zeylen Körük, Ton Ton Risalesi, Çıngırak, Mahkûm*".

Coşkun Kalender (1909)

Öncesinde *Hikmet* adıyla haftalık olarak neşredilen gazetenin başyazarı Kalender Geda (Filibeli Ahmet Hilmi), müdürü Mehmed Ali'dir. 8 sayıdan oluşan gazete, İstanbul'da neşredilir. 1912 yılından itibaren görülen aynı isimli bir gazete daha vardır ve aynı kadro ile 24 sayı olarak çıkar. Millî Kütüphane, Taksim Atatürk Kitaplığı ve Özege Kitaplığı'nda sayıları mevcuttur.

Eşref (1909)

18 Mart 1909- 10 Mart 1910 sayıları arasında, haftalık olarak 52 sayı yayımlanır. İlk 26 sayıda *Eşref* ismiyle neşredildikten sonra tekrar numaralandırılır ve bu kez *Musavver Eşref* ismiyle 26 sayı daha yayın hayatına devam eder. Gazete, en az dört, en çok on altı sayfa yayımlanır. İmtiyaz sahibi Hüseyin Nazmi'dir. Sırasıyla Baha Tevfik, Hüseyin Nazmi, Ahmet Rıfkı ve Cevdet Maşuk ise derginin sorumlu müdürü olmuşlardır. Başyazar Şair Eşref'tir. Yazı kurulu üyeleri Zevki ve Muhittin'dir. İkinci sayıda Zevki yerine Neşati ismi görünür. Yazar kadrosu içerisinde Ahmet Rasim, Baha Tevfik, Florinalı Nazım, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Şahabettin Süleyman, Halil Edip, Abdülhalim Memduh, Abdülhak Hamit gibi isimlere rastlanan periyodikte, roman tefrikaları yanında, şiire de geniş yer ayrılır. Bu nedenle yayına bir bütün olarak bakıldığında, II. Meşrutiyet döneminde çıkan mizah dergileriyle muhavere, fıkra, bilmece kısımlarıyla benzerlik gösterse de *Eşref* ve *Musavver Eşref*, ciddi tonda kaleme alınmış yazılarıyla edebiyat dergileri arasında değerlendirilmesi gereken dergilerdir. Millî Kütüphane ve Özege Kitaplığı'nda sayıları mevcuttur. Hakkında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.¹⁷

17 Hürdünya Aydemir, *Eşref/Musavver Eşref Dergisi Üzerinde Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010.

Kartal (1909)

Haftalık olarak, 4 sayı yayımlanır. İmtiyaz sahibi Celil Saffet, sorumlulu müdürü Mazhar'dır. İki sayfalık periyodikte ciddi bir üslup, özenli karikatürler göze çarpar. Millî Kütüphane'de tüm sayıları mevcut olan gazete hakkında çalışma yapılmamıştır.

Lak Lak (1909)

Gazete önce Kahire'de, ayda iki kez, dört sayfalık 3 sayı olarak yayımlanır. Müslümanlara uygulanan zulüm ve kötülük periyodığının temel meselesidir. Yayının, İstanbul'da haftalık olarak, iki sayfa ve Mehmed Fazıl'ın imtiyaz sahipliğinde çıktığı görülür. 14 sayı yayımlanır. Seyfettin Özege Kitaplığı'nda ve Millî Kütüphane'de çeşitli sayıları mevcuttur.

Püsküllü Bela (1909)

24 Şubat 1909 ve 7 Nisan 1909 arasında neşredilen ve sahibi Hüseyin Hüsnü olarak görünen gazete, 1908 yılının sonunda, sekiz sayfalık 7 sayı olarak yayımlanır. Renkli ve çok sayıda karikatür barındıran bir periyodiktir. "Ahval-i zamane tenkide sezâdir: isimim o sebeple Püsküllü Beladır" başlığıyla takdim olunur. Devlet adamlarının portre karikatürlerine yer verildiği gibi çiftçilerin sorunları, dış siyaset de neşriyatta işlenen konular arasındadır. Fazlı imzalı karikatürlerde Latin alfabesi de kullanılır. Hakkında çalışma yapılmamıştır. Millî Kütüphane'de bütün sayıları mevcuttur.

Alafranga (1910)

Haftada iki kez, dört sayfa olarak yayımlanır. Kasım sonundan Aralık ortalarına kadar toplamda 3 sayı yayımlanır. İmtiyaz sahibi Hasan Necmi, başyazarı Ezop müstearlı Süleyman Tevfik'tir. Bir eşek ve sahibi arasında kurulan muhavere esasında komiğe yaslanan periyodikte, Batılılaşma merakının eleştirisi görülür.¹⁸

¹⁸ Tanzimat'tan beri yayımlanan periyodikler içerisinde ciddi bir mesele olan alafranga-galaşma, Türk mizahının Cumhuriyet'e kadar olan sürecinde temel temalardan olur. Bu konuda bk. Derya Kılıçkaya, "Mizah Gazetelerindeki Bilgiler Işığında Zamane

Arz-ı Hâl (1910)

Haftada bir kez, resimli olarak neşredilir. 14 Şubat 1910 ile 11 Mart 1910 arasında 5 sayı çıkar. Başyazarı Ebussüreyya Sâmî olan gazetenin imtiyaz sahibi Mehmet Rauf, sorumlu müdürü Mehmet Hâzım'dır. Baha Bey ve Halit Naci'nin resmettiği karikatürler gazetenin diğer mizah yayınlarından farkı olur. Periyodüğün ismi daha sonra *Hayal-i Cedid* olarak değiştirilir ve 89 sayıya kadar ulaşır. Mehmet Rauf bu gazetede Jüpon müstearıyla yazılar yayımlar. Özege Kitaplığı'nda ve Millî Kütüphane'de bazı nüshaları mevcuttur. Hakkında bir makale yayımlanmıştır.¹⁹

Cem/"Djem" (1910)

10 Kasım 1910 ile 01 Ekim 1912 tarihleri arasında toplamda 43 sayı yayımlanır. İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Cemil Cem'dir. Derginin başyazarı ikinci sayıdan itibaren Refik Halit Karay olur. Fransızca ve Türkçe yayımlanan Cem'de Latin alfabesi de kullanılır. Hamdullah Suphi Tanrıöver, İbrahim Alaaddin, Osman Cemal, Refik Halit gibi önemli isimler, yazı kadrosundadır. On altı sayfa olarak yayımlanan periyodik, muhalif bir yayındır.

Yayın politikası, Osmanlı'nın bütünlüğü lehine söylemlerdir. Balkan savaşları nedeniyle düşüncesi iflas eden dergi, kendisini fesheder. Hakkında çalışma yapılmıştır.²⁰

Çimdik (1910)

Haftada bir kez, iki sayfa olarak yayımlanan gazetenin imtiyaz sahibi Ahmet Süreyya, sorumlu müdürü ve başyazarı Nedim'dir. 4 sayı çıkarılır. Özege ve Millî Kütüphane'de nüshaları mevcuttur.

Şıkları' ve 'İşte Alafranga", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/2, 2015, 45-66.

19 Muhammet Koç, "Mehmet Raûf'un Yayıncılık Faaliyetleri ve Hayâl-i Cedid Gazetesi" *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 57, Erzurum 2016, 1717-1741.

20 Ebubekir Ergün, *Cem Mecmuası'nın İncelenmesi (1910-1912)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

Dertli ile Garib (1910)

Haftada iki kez yayınlanacağı bildirilir. İmtiyaz sahibi Mehmet Şevket'dir. Karikatürlerinin altında Baha imzası vardır. İki sayfalık 9 sayı olarak yayımlanır. Gazetede yazılar Dertli ve Garib arasındaki muhavereye yaslanır. Devrin basın hayatı da zaman zaman Dertli ile muhavere eder. Siyasi ve kültürel bir eleştiri gazetesidir. Millî Kütüphane'de gazetenin sekiz sayısı mevcuttur.

Eşek (1910)

Kasım 1910'da neşrine başlanan gazete, Baha Tevfik tarafından çıkarılır. Başyazar Kıbrısı Don Kişot'tur. Periyodik, sık sık kapatma cezası aldığı için, 1910 yılından 1912'ye kadar farklı isimlerle yayımlanır. Yazar kadrosunda Topal Eşek, Kır Eşek, Tırnağı Karıncalı Eşek gibi müstear isimler görülür. Yayımlanan dört sayısında, satış rekorları kırdığı bilinmektedir. Eşek hakkında tez çalışması bulunmamaktadır. *Kibar*, 5. sayı olarak kapatılan *Eşek'in* hemen devamında yine 1910'de neşredilmeye başlanır ve ancak bir sayı yayımlanır. Sorumlu müdürü Sâlih, edebî müdürü Kenarın Dilberi, başyazarı Don Kişot'tur. Gazetenin kapatılmasından sonra Emin Lami sorumluluğunda *Yuha* çıkmaya başlar. Başyazar Kopuk Don Kişot'tur. Kısa süre içerisinde bu gazete de yayın yasağı alır. Akabinde *Uzun Kulak* yine Baha Tevfik ve *Eşek* ekibince çıkarılır, neredeyse hemen kapatılır. *Malûm*, *Eşek'in* devamı niteliğinde bir diğer yayındır ve 1911'de neşrine başlanır. Periyodik dört sayfalık 6 sayı olarak yayımlanır. İçerisinde Fransızca karikatür altı yazılarına rastlanır. Sorumlu müdürü Baha Tevfik'tir. Başyazarı yine Donkişot müstearını kullanır. Gazete hakkında tez çalışması bulunmamaktadır. Kapanmasının ardından *Eşek*, imtiyazı beklenmeden yayın hayatına girdirilir. *Alafranga Eşek*, yine aynı kadro ile yayımlanır. Nihayetinde 1912 yılında periyodik yeniden *Eşek* adını alarak çıkar. Aldığı en kuvvetli ve kesin yasak da bu sırada gelir. Hakkında bir

makale çalışması yapılmıştır.²¹ Eserlerdeki diyaloglar hicve yakındır. Sıklıkla eşeklerin muhavereleri kullanılır. Millî Kütüphane ve Özege'de tüm arşiv bulunmaktadır.

Gıdık (1910)

İmtiyaz sahibi H. Seyfeddin, sorumlu müdürü M. Hâzım-Arif Hikmet'tir. Haftada iki kez yayımlanacağı belirtilirse de 40. sayısından sonra haftada bir kez çıkarılır. Başyazarları sürekli olarak değişir. İki yıl boyunca yayımlanan gazete, 3 Kasım 1910-10 Ekim 1912 yılları arasında ve 69. sayısından sonra *Münasiptir Efendim* adıyla 2 sayı daha neşredilir. Ahmet Rasim, Aka Gündüz, Cevat Ulunay gibi isimler, gazete için önemli isimlerdir. Çizer kadrosunda yabancılar da bulunur. Özege ve Millî Kütüphane'de bazı sayıları mevcuttur. Hakkından bir çalışma yapılmıştır.²²

Gülünçlü Sahne-i Meddâh (1910)

Haftalık olarak yayımlanan gazete, yalnızca mizah içeriklidir. Sorumlu müdür ve başyazarı Mehmet Hilmi'dir. Meddah havasında kaleme alınan tüm yazılarda, halk kültüründen izler vardır. Dört sayfalık, 3 sayı çıktığı tahmin edilmektedir. Tüm sayılar Millî Kütüphane'de mevcuttur.

Hande (1910)

Haftalık olarak neşredilen gazetenin müdürü Hüseyin Nazmi, başyazarı Cevdet Maşuk'tur. Dört sayfalık 4 sayı olarak yayımlanır. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın yazar kadrosu içerisinde olması, gazete için önemlidir. Mehmet Baha ise devri içerisinde mühim bir

21 Mehmet Bozaslan, "II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Gazeteciliğine Bir Örnek: Eşek Gazetesi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2/3, Aralık 2016, 155-170.

22 Muhammet Canyıldız, *Gıdık Gazetesi İnceleme, Tahlihi Fihrist, Seçme Metinler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

karikatürist olarak gazete kadrosu içerisindeydir. *Musavver Eşref*'in devamı niteliğindedir. Hakkı Tarık Us, Millî Kütüphane ve Özege'de nüshaları mevcuttur. Gazete hakkında dolaylı bir çalışma bulunmaktadır.²³

Kâhya Kadın (1910)

Ali Rıza'nın sorumlu müdürlüğünde, haftalık olarak neşredilir. Başyazarı Tolgalı'dır. 1910 yılının Haziran başından itibaren bir ay kadar, iki sayfa olarak, 8 sayı yayımlanır. Siyasî tarafgirlikten uzak olduğunun vurgusu ile çıkar. "Mangal Başı" isimli bölümde görülen Kâhya Kadın'ın Baş Kalfa ve kızlarıyla yaptığı muhavere kurgusu üzerinden devir hakkındaki eleştirileri okuyucuya iletme yolu seçilir. Periyodik hakkında çalışma yapılmamıştır. Millî Kütüphane ve Özege Kitaplığı'nda bazı sayıları mevcuttur.

Lala (1910)

İmtiyaz sahibi ve mesul müdürü Enver olan gazete, iki sayfa olarak 5 sayı yayımlanır. Yazıları imzasız olan gazetenin karikatür ve resimlerinde D. Mazlum ve Baha Bey'in isimleri bulunur. Hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Nüshaları Millî Kütüphane'de mevcuttur.

Musavver Şâhika (1910)

"Siyasî, içtimâî, edebî, fennî, mizahî mecmuadır" başlığıyla, Ahmed Fuad Bey'in mesul müdürlüğü ve imtiyaz sahipliğinde yayımlanır. Resimli, portreler içeren gazete, haftada bir kez neşredilir. Yazılar imzasızdır. Millî Kütüphane ve Özege'de nüshaları mevcut olmakla birlikte, külliyat tam değildir.

23 Filiz Başaran, *Baha Tevfik'in Mecmuacılığı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2010.

Musavver Şükûfe (1910)

M. Celal tarafından çıkarılır ve ayda bir kez yayımlanır. Dört sayfadan oluşur ve karikatüresüzdür. Tek sayı yayımlandığı söylenece de Özege Kitaplığı'nda üçüncü sayısı da mevcuttur. Hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Adl ü İhsan (1911)

İmtiyaz sahibi Zülfî, sorumlu müdürü Rıza, başyazarı Ahmet Nebil olan gazete, haftalık ve dört sayfa olarak 2 sayı olarak yayımlanır. İç ve dış siyasetin eleştirisini merkeze alır. Dolayısıyla siyasî bir mizah gazetesidir. Nüshaları Özege'de mevcuttur. Hakkında bir makale yayımlanmıştır.²⁴

Baba Himmet (1911)

Haftada iki kez yayımlanacağı belirtilen gazetenin imtiyaz sahibi Gümölcineli İbnül Hakkı Osman Nail, Başyazarı Nazif'tir. 1911 Eylül'ünde çıkmaya başlayan periyodik, 6 sayı yayımlanır. Millî Kütüphane, Özege ve Hakkı Tarık Us'ta sayıları mevcuttur.

Cadaloz (1911)

1911'in Nisan ayından Eylül ayına dek, haftada iki kez yayımlanan ve 45 sayı çıkarılan gazetenin sorumlu müdürü Haydar Rüştü ve devamında Hüseyin Nazmi, imtiyaz sahibi ve başyazarı Nurettin Rüştü'dür. Dört sayfalık gazetede hicivler muhavere tarzında kaleme alınır. Yayımlanmasının yasaklandığı dönemde (34-41. sayılar arası) *Afacan* adıyla çıkar, 41. sayıdan sonra tekrar kendi adına döner. Yazılar müstear isimlerle yayımlanır. İttihat ve Terakki'ye muhalif olan gazete, bu nedenle matbuat hayatından erken çekilir. Her

24 Tayfun Haykır, "II. Meşrutiyet Dönemi Süreli Yayınlarından: Adl ü İhsan", *Gazi Üniversitesi IV. Genç Bilim Adamları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara.2012, 1-16.

ay, *Cadaloz'un Devesi* isimli bir mizahî kitap eki de çıkarmışlardır (Savran, Tıraş, 2017). Millî Kütüphane'de tüm sayıları bulunmaktadır. Hakkında bir tez çalışması bir de makale kaleme alınmıştır.²⁵

Cart Beyim (1911)

"Risale-i mizahiye" başlığı ile yayımlanan periyodüğün müdürü Ahmed Reşat'tır. Dört sayfa olarak, haftada bir kez yayımlanır ve 3 formadır. İttihat ve Terakki muhalifi bir yayın politikası güder. İzinsiz yayımlanması nedeniyle, sahibi ceza alır. Özege ve Millî Kütüphane'de nüshaları mevcuttur.

Cici (1911)

İmtiyaz sahibi Arif Hikmet, sorumlu müdürü Kemalettin, başyazarı Ahmet Reşat'tır. Haftalık olarak, dört sayfa, 2 sayı yayımlanır. Özege ve Millî Kütüphane'de nüshaları mevcuttur.

Çekirge (1911)

Haftada iki kez yayımlanacağı ilan edilen gazete dört sayfalık 10 sayı çıkarılır. Gazetenin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Hüseyin Nazmi'dir. Başyazarı Çekirge, ressamı Sığırcık ve D. Mazlum'dur. Özege ve Millî Kütüphane'de tüm sayıları mevcuttur. Hakkında çalışma yapılmamıştır.

Falaka (1911)

Haftada iki kez yayımlanacağı belirtilen gazete, hicve daha yakındır. İmtiyaz sahibi ve başyazarı Mahmud Nedim'dir. 15. sayıdan

25 Neslihan Sandıkçı, *Nurettin Rüştü ve Cadaloz Gazetesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis 2014. Sevim Erdem, Neslihan Sandıkçı, "Nurettin Rüştü ve Cadaloz Gazetesi", *Turkish Studies*, 10/5, Bahar 2015, 141-158. Ömer Savran, Yusuf Can Tıraş, "Devenin Mizah Ögesi Olarak Kullanımına Bir Örnek: Cadalozun Devesi", *Littera Turca*, 3/1, Kış 2017, 220-254.

İtibaren, edebî müdür Ahmet Rıfki olur. Dört sayfa olarak yayımlanan periyodik 1911 Ekim ayından itibaren, aralık ayı ortalarına dek, 19 sayı çıkar. Millî Kütüphane ve Özege'de tüm sayıları mevcuttur.

***Gece Kuşu* (1911)**

Haftada bir kez, dört sayfalık 3 sayı olarak neşredilir. Siyasî bir mizah anlayışı vardır. İmtiyaz sahibi Arif Hikmet, sorumlu müdürü Mehmet Kemalettin Bey'dir. Karikatürlerde Pahatrekas imzası görülür. Özege Kitaplığı'nda nüshaları mevcut olup, hakkında çalışma yapılmamıştır.

***Köylü* (1911)**

Selanikli Ali Münim tarafından, haftalık olarak 55 sayı yayımlanır. Sorumlu müdürü Çeşmeli Süleyman'dır. "Şimdilik haftada bir defa, Cuma günleri çıkar, her şeyden çakar" başlığıyla sunulan gazetenin meseleleri, dönem mizah dergilerinden farklıdır. Toprak, köylü, reform konularında eleştirel bir mizaha yaslanır. Tüm sayıları Özege Kitaplığı'nda mevcuttur.

***Perde* (1911)**

Karagöz'e rakip olarak, Kirkor Faik Efendi tarafından çıkarılır. Başyazar A. Rıfki'dir. 6. sayıdan itibaren başyazar A(yın) Sami'dir. Yazılar genelde imzasızdır. Her sayıda bir Karagöz ve Hacivat muhaveresi bulunur. Karikatürlerde de Hacivat ve Karagöz çizimleri görülür. Özege Kitaplığı ve Millî Kütüphane'de sayıları mevcuttur.

***Şaka* (1911)**

Haftada iki kez yayımlanır. İmtiyaz sahibi Fuad Talat Bey, sorumlu müdürü M. Nazım'dır. Sekiz sayfadır. Aynı isimde iki gazete daha mevcuttur ve anılan periyodüğün kaç sayı yayımlandığı bilinmemektedir. Millî Kütüphane ve Özege'de ilk sayısı mevcuttur.

Lâtife (1911)

Haftada iki kez yayımlanacağı belirtilirse de haftada bir kez yayımlandığı düşünülmektedir. Sahibi ve sorumlu müdürü Hüseyin Hüsnü'dür. Karikatürlerinde A. Rigopulos ve D. Mazlum imzaları görülür. *Şaka* gazetesinin devamı olarak yayımlanmıştır. Hakkında çalışma yapılmamıştır. Millî Kütüphane ve Özege'de eksikli nüshaları mevcuttur.

Kara Sinan (1911)

Üç ay boyunca, "Osmanlı mizah gazetesi" sunumuyla, sekiz sayfa olarak, haftada iki kez yayımlanır ve 11 sayı neşredilir. İmtiyaz sahibi Mustafa Halil'dir. Sayfa kenarlarına yaptıkları numaralandırmaların hep bir sayı fazlası ile gösterilmesinden, *Şaka* gazetesinin devamı olduğu anlaşılmaktadır. İlk kez konuşma balonu, bu periyodikte kullanılır. Hakkında çalışma yapılmamış olup, tüm sayıları Millî Kütüphane ve Özege arşivinde bulunmaktadır.

Tokmak (1911)

İstanbul'da, haftada iki kez yayımlanır. İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Şahabeddin Hasib'dir. Özege'de dört sayısı mevcuttur.

Züğürt (1911)

İmtiyaz sahibi Cemil Elşim, sorumlu müdürü Ahmed Muhtar, başyazarı Çulsuzzade Osman Nuri'dir. 14 Mart 1911-13 Temmuz 1911 tarihleri arasında 17 sayı neşredilir. Karikatürlerde D. Mazlum imzası görülür. Halkçı bir yayındır, pantolonu yamalı, elinde eşiği ile giden bir köylü tasviri ile çıkar ve eleştiri yönü yüksektir. Dolayısıyla toplumsal gerçekçiliğin ilk örneklerinden kabul edilebilir. Hakkında bir çalışma yapılmamıştır. Tüm sayıları Millî Kütüphane'de mevcuttur.

***Nây* (1912)**

İmtiyaz sahibi ve mesul müdürü Osman Nuri Bey'dir. Haftalık olarak yayımlanan gazete, mizah anlatıları da içeren, musavver bir kültür gazetesidir. Millî Kütüphane'de ilk üç, Özege Kitaplığı'nda dördüncü ve beşinci sayıları mevcuttur.

***Yeniçeri* (1912)**

Haftalık olarak yayımlanan gazetenin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Cemil Hakkı'dır. Fransızca yazılar da görülür. Dört sayfa basılan gazete, siyasi bir mizah gazetesidir. Kişiler hakkında yapılan yorumlarda, hicve gidiliği görülür. Üslubu serttir. 14 sayı yayımlanır. Özege Kitaplığı ve Millî Kütüphane'de külliyat olarak mevcuttur.

***Feylesof* (1914)**

Haftalık olarak neşredilen gazetenin sorumlu müdürü Mehmet Hakkı'dır. Toplamda 5 sayı yayımlanır. Karikatürlerde D. Mazlum imzası görülmektedir. Millî Kütüphane'de tüm sayıları mevcuttur.

***Karikatür* (1914)**

Haftalık olarak yayımlanan derginin sorumlu müdürü M. Hilmi, müdürü Turhan olarak belirtilir. Dört büyük sayfa, 10 sayı neşredilir. Özege Kitaplığı'nda külliyatı eksiksiz olarak bulunur.

***Leylâk* (1914)**

Edebî mizah gazetesidir. Mesul müdürü A. Cevat'tır. Dört sayfa neşredilen gazete, ayda iki kez yayımlanır. 3 sayı basıldığı düşünülmektedir. İlk iki sayı Millî Kütüphane'de, son sayı ise Özege'de bulunmaktadır.

Nasreddin Hoca (1914)

Haftada iki kez neşredildiği belirtilen gazetenin, sorumlu müdürü A. Haydar'dır. Millî Kütüphane'de bazı sayıları mevcuttur.

Soytarlar Âlemi (1914)

Sahibi ve sorumlu müdürü Rıfat'tır. Haftada iki kez yayımlanan gazete, yalnızca 2 sayı neşredilir. İSAM'da iki sayısı da mevcuttur.

Hande (1916)

31 Temmuz 1916-6 Eylül 1917 tarihleri arasında toplamda 46 sayı neşredilir. İmtiyaz sahibi Sedat Simavi, çıkaran Feridun Fahri, müdürü Yakup Aziz'dir. Sekiz sayfadan oluşur. Siyasî bir mizah gazetesidir. Hakkında bir tez çalışması yapılmıştır. Millî Kütüphane'de tüm sayıları mevcuttur.

Anafor (1918)

Ayda iki kez yayımlanacağı belirtilirse de bir sayı çıktığı düşünülmektedir. İmtiyaz sahibi Kemal İbrahim, sorumlu müdürü Hüseyin Nazmî'dir. Nüshası Özege Kitaplığı'nda mevcuttur.

Diken (1918)

31 Ekim 1918-11 Mart 1921 tarihleri arasında, Sedat Simavi tarafından çıkarılan gazete, ayda iki kez, 72 sayı olarak yayımlanır. İç sayfaları da renkli oluşu ilk kez *Diken* ile görülür. Sekiz sayfanın altına düşmeyen sayılarında, Millî Mücadele yanlısı bir tutum içerisindedir. *Diken*'in yazar ve şair kadrosunda Ahmet Nuri Sekizinci, Ahmet Rasim, Aka Gündüz, Ercüment Ekrem, Faruk Nafiz, Fazıl Ahmet, İbrahim Alaattin, Orhan Seyfi, Osman Cemal, Reşat Nuri, Rıza Tevfik, Ruşen Eşref, Yusuf Ziya gibi isimler bulunur. Millî Mücadele karşıtları ile ciddi bir mücadeleye girişen gazete ekibi, "Sahte Alemdar", "Kabak, Fırıldak" gibi isimlerle çoğu zaman fasi-kül hâlinde mizah gazetesi yayınlayarak bir yenilik daha meydana

getirir. Millî Kütüphane'de sayılarının büyük çoğunluğu mevcuttur. Hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır.²⁶

Şeytan (1918)

İmtiyaz sahibi, mesul müdürü ve başyazarı Ali Avni'dir. Dört sayfalık gazete, halk dil ve kültürüne yakındır. Bazı sayıları Millî Kütüphane'de mevcuttur.

Cadı (1919)

Haftada iki kez yayımlanan gazete, dört sayfa olarak, 17 sayı neşredilir. İmtiyaz sahibi, sorumlu müdürü, çizeri ve başyazarı Mehmet Fethi'dir. Bazı sayıları Millî Kütüphane'de bulunmaktadır.

Deccâl (1919)

"Siyasî, edebî, mizahî gazete" başlığı ile çıkar. Gazetenin müdürü ve sahibi Hüseyin Rıfat'tır. Yazarları genellikle müstear kullanır. Periyodik haftalık olarak, sekiz sayfa neşredilir. Özege ve Millî Kütüphane'de eksikli sayıları mevcuttur.

Orta Oyunu (1919)

Haftalık olarak yayımlanır. İmtiyaz sahibi ve mesul müdürü Mehmet Asaf'tır. Fransızca yazılara da yer verilir. Komiğin tesisinde Kavuklu ile Pişekâr'ın muhavereleri esasına yaslanılır. Renkli baskı da yapan gazete, ilerleyen zamanlarında sekiz sayfaya kadar çıkar. Millî Kütüphane'de bazı sayıları mevcuttur.

26 Hikmet Konar, *Diken Mizah Gazetesi'nin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005. Cengiz Eken, *Diken Mizah Gazetesi (İnceleme-Tahlili Dizin-Seçilmiş Metinler ve Karikatürler)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2011.

Alay (1920)

Alay, imtiyaz sahibi Aka Gündüz (Enis Avni) ve Ercüment Ekrem kuruculuğunda, haftalık olarak, dört sayfa 12 sayı neşredilir. İçerisinde komik hikâyeler de yayımlanır. Millî Mücadele yanlısı bir yayın politikası izler. Aka Gündüz'ün İttihatçılarla çekişmesinin ardından sürüldüğü Ankara'da, *Anadolu'da Peyam-ı Sabah* gazetesini yayımladığı görülür. Dolayısıyla gazete, 1922'de 11 sayı daha neşredilir. Bu gazete, *Peyam-ı Sabah* gazetesini çıkaran Ali Kemal'i hicvetmek ve Millî Mücadele'ye desteği devam ettirmek için çıkarılır. Hakkında çalışma yapılmamıştır. *Alay*'ın tüm sayıları Özege'de mevcuttur. *Anadolu'da Peyam-ı Sabah*'ın ise bazı sayıları Millî Kütüphane'dedir.

Âyine (1921)

İmtiyaz sahibi Semih Lütüfi, mesul müdürü Eşref Nesib olan gazete, iki yıl boyunca yayımlanır. Haftalık olarak çıkan gazete, en az dört sayfa olarak, 72 sayı neşredilir. Millî Mücadele'yi destekleyici bir yayın politikası vardır. Ercüment Ekrem, Falih Rıfkı, Fazıl Ahmet, Orhan Seyfi gibi isimlerin de yazar kadrosu içerisinde bulunduğu gazetenin Millî Kütüphane ve Özege Kitaplığı'nda bazı sayıları mevcuttur.

Güleriüz (1921)

Türkçü bir yayın olarak dikkati çeker. Millî Mücadele muhaliflerinin karşısındadır. Haftalık olarak yayımlanır. Sayfa sayısı değişken olmakla birlikte dört sayfanın altına inmez. 1923 Ağustos ayına kadar 122 sayı yayımlanır. İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Sedat Simavi'dir. Ahmet Rasim, Ercüment Ekrem, Fazıl Ahmet, Necdet Rüştü, Selami İzzet gibi kalemler başta olmak üzere, yazar kadrosunda pek çok kişi vardır. Yazılarda başta Atatürk olmak üzere, Kurtuluş Savaşı komutan ve kadrosunun yüceltildiği görülür.

Zaferler için özel sayılar yayımlar. Gazete hakkında bir makale, iki tez çalışması yapılmış; birisi 105, diğeri 122 sayıyı değerlendirmiştir.²⁷ Tüm sayıları Millî Kütüphane'de mevcuttur.

Tath Sert (1921)

Haftalık olarak yayımlanacağı belirtilen gazete, tarafsız yayın yapılacağı sözü ile neşredilir. İmtiyaz sahibi Sait Ali, sorumlu müdürü Ali Nejat'dır. Çizer olarak Ahmet Rıfki ismi görülür. Diğer yazılarda rumuz kullanılmıştır. Tek sayısı Hakkı Tarık Us kitaplığında bulunmaktadır. Hakkında çalışma yapılmamıştır.

Yeni Eğlence (1921)

Haftalık olarak çıkan gazete tahminen 4 sayı yayımlanır. İmtiyaz sahibi Orhan Seyfi'dir. Çizer olarak Ramiz Gökçe imzası görülür. Sekiz sayfadır ve içerisinde çizgi romanlara da yer verilir. Bazı sayıları Millî Kütüphane'de bulunmaktadır.

Aydede (1922)

1922'de ve sonra 1940'lı on yıllarda yayımlanmış bir periyodiktir. Millî Mücadele karşıtı bir yayın politikası güder. 1 Ocak - 9 Kasım 1922 tarihleri arasında, 90 sayı yayımlanır. İkinci yayın devresi olan 1948'de 91. Sayısından devam ederek 125. Sayıya ulaşır ve daha sonra kapanır. Haftada iki kez yayımlanan periyodüğün imtiyaz sahibi ve başyazarı Refik Halit Karay'dır. 77. Sayıya kadar mesul müdür Refik Halit iken, bu sayıdan itibaren Kazım Bey mesul müdür olur. Ali Canip, Enis Behiç, Ercüment Ekrem, Fazıl Ahmet, Güzide Sabri,

27 Tunay Devrim, *Güleryüz Mizah Gazetesinin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009. (122 sayı) Gürsoy Değirmencioğlu, "Millî Mücadele Dönemi'nde Mizah Basını: "Güleryüz" Mizah Gazetesinde Yayımlanan Karikatürlerin İçerikleri Üzerine Bir İnceleme", *Global Media Journal TR Edition*, 6/11, Bahar 2015, 202-219.

Halil Nihat, Reşat Nuri, Orhan Seyfi gibi isimler yazı kadrosunda bulunur. Cemil Cem, Osman Cemal Bey, Haydar Bey, İsmail Hakkı Bey, Ramiz Bey, Zeki Cemal gibi isimler ise çizer kadrosundadır. Osmanlı Türkçesi ile neşredilen 90 sayılı Millî Kütüphane'de bulunmaktadır. 2013 yılında ise günümüz Türkçesine aktarılan basımı İnkılâp yayınlarınca iki cilt olarak yayımlanmıştır. Bu eserin birinci cildi 1922 yılını, ikinci cildi ise 1948 devresini içerir. Hakkında yapılmış üç tez çalışması mevcuttur. Birisi ilk on beş sayıyı inceler.²⁸ Bunun yanı sıra gazete ile ilgili olarak kaleme alınan makaleler de mevcuttur.²⁹

İstanbul Dışındaki Anadolu Kentlerinde ve Mizah Yayıncılığı

Ankara

Anadolu'da Kalem (1921)

Ankara'da haftalık olarak yayımlanır. İmtiyaz sahibi Hüseyin Suad, sorumlu müdürü Kemal Salih'tir. Çizeri Vahdettin'dir. Toplam 3 sayı yayımlanır. Sayılar Millî Kütüphane'de bulunmaktadır.³⁰

Bolu

Dertli (1919)

Bolu'da neşredilen gazete, haftalıktır. İmtiyaz sahibi İlyaszâde Şükrü, sorumlu müdürü Yağlıoğlu Ahmet Reşat'tır. Uzun soluklu

28 Özlem Coşkuner, *Ay Dede Mizah Dergisi'nin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007. Ayşe Yazıcıoğlu, *The Portrait of Istanbul in 1922 as Extracted from Aydede (Man in the Moon) Comics Periodical*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2010.

29 Fevzi Çakmak, "Ay Dede ve Karagöz Mizah Dergilerinde Türk Kurtuluş Savaşı", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu II Bildirileri*, (2-4 Ekim 2012 Uşak), (hzl. A. Güvenç, M. Saygın), Ankara 2014, 1113-1142.

30 M. Bülent Varlık, Ankara Basın Tarihi, *Kebikeç*, 9, 2000.

olmakla birlikte, kararlı bir yayın süreci görülmez. 300 üzerinde sayı olduğu düşünülmektedir. Millî Kütüphane'de nüshaları mevcuttur.³¹

Bursa

Peyam-ı Sabah (1922)

Ali Kemal'in gazetesinin etkisiyle, Bursa'da yayımlanır. Bursa'nın düşman işgalinden kurtuluşu üzerine çıkarılır. Millî Mücadele muhalifi bir görüntü çizer. Nüshaları Millî Kütüphane'de mevcuttur.

Eskişehir

Kaval (1920)

Haftalık olarak yayımlanır. İki yıla yakın bir süre ömrü olsa da 10 sayı neşredilir. İmtiyaz sahibi ve müdürü Mustafa Remzi, başyazarı Tevfik Bâri'dir. Kimi sayıları Hakkı Tarık Us Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

Giresun

Kavlak (1912)

Haftalık olarak yayımlanan, 8 sayılı bir gazetedir. Kavlak ile Cavlak arasındaki muhavereleden oluşan bir mizaha yaslanır. İlk sayı Ocak 1912 yılında çıkmıştır. İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü dava vekili Ali Osman'dır. Kapanışı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Gazete, gönderilecek yazılar için "çevrede tebessüm uyandırmayan âsâr derc olunmaz" şartını ekler.³²

31 Celal Yılmaz, *Millî Mücadele'de Dertli Gazetesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991.

32 Dursun Şahin, "II. Meşrutiyet Dönemi Gazeteciliğine Giresun'dan İki Örnek: Hâdim-i Millet ve Karadeniz", *Journal of Turkish Language and Literature*, 2/1, Winter 2016, 451-462.

İzmir

Kara Sinan (1875)

3 Haziran'da yayın hayatına başlayan gazete, Grigorios Karydis tarafından çıkarılır. Gazetenin çıkış amacı, İstanbul'daki mizah matbuatını İzmir'de de başlatmak olarak açıklanır. Başyazarı Kara Sinan Cemal Bey'dir. 16 Mart 1876'da yayını sonlandıran gazete, 35 sayı neşredilir. Orta boy, dört sayfa ve üç sütun olarak yayımlanır. Karikatürleri imzasızdır ve yazılarda devir matbuat hayatının eleştirisi vardır. Gazete, siyasetten uzak bir çizgidedir. Kimi sayıları Millî Kütüphane ve Özege Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

Dellal (1908)

Hiçbir nüshası kütüphanelerde bulunmayan bir yayındır. Hüseyin Rifat tarafından çıkarılan bu gazetenin neşri, sadece *Musavver Emel* gazetesinde, hakkında yayımlanan bir tebrik ilanından anlaşılır (Huyugüzel 2000: 243/Huyugüzel 1996).

Edeb Yâ Hû (1908)

16 Ekim 1908-4 Aralık 1909 tarihleri arasında 57 sayı yayımlanır. İmtiyaz sahibi Zeytinoglu Mehmet Remzi, sorumlu müdür Taşlızade Hasan Rüştü, başyazarı Eşref Bey'dir. Haftada bir kez yayımlanır. 26. sayısından itibaren kadronun sürekli olarak değiştiği görülür. Gazete yalnızca bir mizah gazetesi değildir, aynı zamanda edebî yayınlar da yapılır. Mizahî şiirler yanında estetik şiirler, hikâye ve mensur şiirler de periyodikte yer alır. Tiyatroya dair ilanlar ve eleştiriler, neşredilen gazetelere dair ilanlar, İzmir sanat hayatına da ışık tutar niteliktedir. Siyasi konular ise çeşitlidir. Gazetenin temel meselelerinden birini azınlıkların Türkler aleyhine giriştikleri faaliyetler oluşturur. Sultan II. Abdülhamid ve devri, Sultan Mehmet Reşat ve devri, Meclis-i Mebusan seçimleri ve liyakatsizlik, belediye sorunları eleştirilerin hedefindedir. Dil, her zaman kaliteli kullanılmış,

kaba sözlere yer verilmemiştir. Gazete hakkında kapsamlı bir makale yayınlanır, bunun dışında çalışma yapılmamıştır. Nüshaları Millî Kütüphane, Hakkı Tarık Us ve Özege'de eksikli olarak mevcuttur.³³

İbiş (1908)

19 Kasım 1908 - 8 Mayıs 1909 arasında 24 sayı yayımlanan, haftalık, bir mizahî gazetedir. İmtiyaz sahibi Ahmet Cemil aynı zamanda ressam ve yazardır. Gazetenin başyazarı İbiş, müdürü Mehmet Tahir'dir. Ahmet Cemil, *Edeb Ya Hü'nun* kadrosundan ayrılarak *İbiş*'i kurar. Gazetenin yazıları çoğunlukla İbiş ile Memiş arasındaki muhaverelere yaslanır. Sultan Abdülhamid, iç ve dış siyaset gazetesinin konularını oluşturur. Bazı sayıları Millî Kütüphane'de mevcuttur.

Yeni İbiş "Milliyetperver Mizah Gazetesi" tanıtımı ile 1921'de yayımlanır. 1908-1909'da çıkarılan *İbiş* gazetesinin devamıdır. Haftalık olarak neşredilir. Ahmed Cemil tarafından çıkarılan gazetenin mesul müdürü Halid Bey'dir. Hakkında çalışma yapılmamıştır.

Kukuruk (1908)

29 Ağustos-19 Eylül tarihleri arasında, haftalık olarak ve 4 sayı yayımlanır. İmtiyaz sahibi Hüseyin Rıfat (Işıl), gazetenin aynı zamanda başyazarıdır. Hakkı Tarık Us ve Özege'de nüshaları mevcuttur.

Neşter (1909)

Nisan-Haziran döneminde, haftalık olarak, Emin Zeki müdürlüğünde ve dört sayfa olarak 9 sayı yayımlanır. Fransızca ve Osmanlı Türkçesinde yayın yapar. Bir sayısı Özege Kitaplığı'nda, üç sayısı ise Hakkı Tarık Us Kitaplığı'nda mevcuttur.

33 Şerife Çağın, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Çıkmış Olan Mizah Gazeteleri, *Edeb Ya Hü*", *TÜBAR*, XXVIII, 2010, 117-144.

***İğne* (1910)**

18 sayı neşredilmiş olan gazetenin sahibi Ömer Lütfi, müdürü Abdullah Fevzi'dir. Kanon ürünüdür ve İttihat Terakki'nin övgüsüne yer verilir. Millî Kütüphane'de nüshası mevcuttur.

***Tokmak* (1910)**

Mayıs-Ekim döneminde, haftalık ve dört büyük sayfa olarak 20 sayı çıkmış bir gazetedir. İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü, Mehmet Emin'dir. Karikatürlerde Zeki, yazılarda ise M. (Kaf), Laf Ebesi, Silah, Komşu Kedisi imzalarının görüldüğü gazete, mizahî olmaktan çok, hiciv içeren bir yapıdadır. Bazı sayıları Millî Kütüphane'de mevcuttur.

***Zeybek* (1918)**

İmtiyaz sahibi Fazıl, başyazarı ve sorumlu müdürü Ömer Selahattin'dir. 22 Kasım itibarıyla haftada bir kez olmak üzere, 4 sayı çıkar. Ömer Bey, halk kültürüne ve efeliğe dair neşrettiği yazılar ile dikkati çeker. 1919'da *Zeybek* yerine *Efe* yayımlanır. Türkçü ideoloji etrafında yazılar neşredildiği için gazete, İzmir'in işgali sırasında Yunanlılarca tahrip edilir. Özege'de bir, Hakkı Tarık Us'ta iki sayısı mevcuttur. Hakkında bir makale yayımlanmıştır.³⁴

Kastamonu

***Serbaz* (1909)**

4 Mart 1909 yılında neşrine başlanan gazetede, imtiyaz sahibi ve başyazar Giritli Hayrettin Bey'dir. Kastamonu'da ceza alan ilk gazete de *Serbaz*'dır. Dönem valisi hakkındaki ağır eleştirilerinden

34 Necat Çetin, Savaş Özdemir, "İzmir'de Yayımlanan Kısa Ömürlü Resimli Bir Mizah Gazetesi: *Zeybek*", *ACTA TURCICA*, "Kültürümüzde Efe", (ed. E. G. Naskali, H. O. Altun), VI/2, Temmuz 2014, 1-19.

dolayı, mahkeme yoluyla kapatılır. Edebî, fennî, siyasî, mizahî, sînaî" bir gazetedir.

Konya

***Babalık* (1922)**

Konya'da yayımlanan *Babalık* gazetesi, haftada bir kez olarak mizah eki yayımlar. Mart ve Haziran ayları boyunca verilen gazete ekinde imtiyaz sahibi Yusuf Mazhar, sorumlu müdürü Yusuf Ziya'dır. Önlü arka tek yaprakтан oluşur. Millî Mücadele'ye destek vermek amacıyla yayımlanır. Bir dönem *Türk Sözü* ismiyle neşredilen gazete hakkında bir tez çalışması yapılmıştır.³⁵

Trabzon

***Haber Anası* (1909)**

"Kısmen ciddi, kısmen mizah, musavver Türk gazetesi" olan *Haber Anası*, Trabzon'da neşredilir. İmtiyaz sahibi Mehmed Tevfik, mesul müdürü, Mustafa Sırrı'dır. Haftada bir kez yayımlanan gazete, dört sayfadan oluşur. Kaynaklar 8 sayı olarak belirlese de Özege Kitaplığı'nda 12. sayısı da mevcuttur. Karikatürlerde Ahmet Lütfi imzası görülür. Haber Anası ve Sivrisinek arasındaki muhaverelelere dayanan mizah, siyasî bir mizahtır.

Anadolu Dışındaki Mizah Yayınları

İskeçe

***Şeytan* (1927)**

Haftalık olarak yayımlanan gazetenin sahibi İsmail Hakkı'dır.

35. Pembe Turgut, "*Türk Sözü*" Gazetesi (1917-1918), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.

Kıbrıs

Kokonoz (1896)

Kıbrıs'ın ilk Türkçe mizah gazetesidir. Lefkoşa'da, orta boy dört sayfa olarak, ayda iki kez yayımlanır. İmtiyaz sahibi ve naşiri Ahmet Tevfik Efendi'dir. Karikatürsüz ve siyah beyazdır. 22 sayı yayımlanabilen gazete, Türk-Yunan Savaşı sırasında, milliyetçi ifadeleri yüksek bir söylem gerçekleştirir. Özellikle Teselya'nın iadesi konusunda yapılan itirazlar nedeniyle, Padişah gazetesinin kapatılmasına karar verir. Ahmet Tevfik Efendi, gazeteyi kapatırsa da 1 Ekim 1897'de *Akbaba* ismi ile yayımlar. Bu gazete de kısa ömürlü olur.³⁶ Millî Kütüphane'de bir sayısı bulunmaktadır.

Davul (1922)

Kıbrıs Türklerince yayımlanan ilk resimli mizah gazetesidir. Aynı dönemde Rumca yayımlanan üç mizah gazetesinin Türkler aleyhindeki küçültücü yayımları karşısında bir savunma olması ve halka moral vermek amacıyla yayımlanır. İlk sayısı 18 Haziran 1922'de çıkar. Sahibi Resim Öğretmeni Rıfat Bey, sorumlu müdürü Mehmet İhsan Bey'dir. Dört sayfalık, 50 sayı yayımlanmıştır (Fedai 1986: 31-33). Enosis ve İngiliz sömürmesine karşı bir duruşun sergilendiği gazetede, Millî Mücadele'nin desteklendiği görülür. Hakkında bir çalışma yapılmıştır.³⁷

Selanik

Zıpır (1908)

Bahçe dergisinin yalnızca iki sayı yayımlanabilen mizah ekidir. Siyasi bir mizah anlayışı vardır ve Türkçülük ideolojisi içerisinde

36 Mehmet Demiryörek, "Kıbrıs Türk Basını ve Türkiye Hükümetleri I (Osmanlı Dönemi)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 25/26, Mayıs-Kasım 2000, 119-134.

37 Harid Fedai, "Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs Türk Basını'ndan Bir Gazete: Davul", *Kıbrıs Türk Kültürü, Makaleler I*, Samtay Vakfı, Lefkoşa 2005.

değerlendirilmeye uygundur. *Bahçe*, 1904 yılında yayımlanan *Çocuk Bahçesi*'nin devamıdır. Mehmet Emin'in şiirleri dolayısıyla canlı bir eleştiri ortamı doğurmuş olan dergi, ismi *Bahçe*'ye döndükten sonra on altı sayfa olarak, toplamda 74 sayı yayımlanmıştır. *Zıppı*'ın ikinci sayısı, Özege Kütüphanesi'nde mevcuttur.

***Nefir* (1921)**

N. Salih tarafından haftalık olarak, 19 sayı yayımlanır. Mandacılık lehine bir yayın politikası görülür. Bulgarca ve Türkçe yayımlanır. Dönemin Nev Yunanî çizgisinden etkilenmiş olduğu görülmektedir. Millî Kütüphane'de tüm sayıları mevcuttur.

Türk Dünyası Mizah Yayıncılığı

***Ha! Ha! Ha! (Kahkaha)* (1906)**

Türkiye arşivlerinde *Kahkaha* olarak bilinen yayın, İsmail Gaspıralı tarafından çıkarılan, 1906-1910 yılları arasında haftalık ve dört sayfa olarak neşredilen siyasi bir mizah gazetesidir. Kırım/Bahçesaray'da çıkarılan periyodikte, hicve daha yakın bir güldürü politikası güdülür. Müstear isimlerin kaleme aldığı yazılarda din konusu irdelenmekte ve mollalık eleştirilmektedir. Dil bakımından mahallî ağız özelliklerine yer verilen yayında, halk kültürüne özel bir önem verildiği görülür.

***Molla Nasreddin* (1906)**

1906-1919 yılları arasında Tiflis'te yayımlanır. Ocak 1921-Mayıs 1921 arası Tebriz'de, 1922-1931 yıllarında ise Bakü'de neşredilir. Din fanatizmi en çok eleştirilen nokta olur. Hakkında bir makale yayımlanmıştır.³⁸ Uzun yayın hayatında toplamda 776 sayı neşredilmiştir.

38 Sedat Adıgüzel, "Tiflis Edebî Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular", *Bilig*, Bahar 41 / 2007, 1-21.

Karçığa (1906)

Orenburg'da yayımlanan ilk mizah dergilerindendir. Aylık olarak neşredilir. Sahibi Şakir Muhammedov'dur. Toplamda 9 sayı yayımlanan dergi, en az sekiz sayfa neşredilir. Hürriyetçi bir dergidir. Hakkında kapsamlı bir makale çalışması yapılmıştır.³⁹

Kazan'da Kazan Tatarcası ile yayımlanan on civarında daha mizah dergisi vardır. Bunlardan bazıları Gaspıralı çizgisinde, mukaddesatçı, bazıları ise etnisiteye odaklanmış, sosyalist çizgide yayınlar olarak görülür. Kamil Muti tarafından Uralsk'ta yayımlanan *Uklar*, Orenburg'da Zarif Beşiri tarafından çıkarılan *Çükeç*, Bakü'de Rızabey Selimhanov tarafından çıkarılan *Zenbur* bunlardan bazılarıdır ve hemen hemen aynı politika takip edilir.

Yurtdışı Mizah Yayınları

Yurt dışında Osmanlı ve Türklük karşıtı yayınlar, özellikle 1900'lü yıllardan itibaren hızla artar. Balkanlarda isyanların başlamasını müteakip Türk düşmanlığını körükleyici yayınlar hızlanırken, Osmanlı, savaşı yalnızca cephede değil, matbuatta da vermeye başlar. Yurtdışında yayımlanan Türkçe mizah gazeteleri ise çeşitli amaçlara hizmet eder. Bunlar içerisinde Turancılık, etnisite, Müslümanların dünya üzerindeki durumu, Batı dünyasınca Müslümanlara yönelik olarak uygulanan haksızlıklar ve İslamcılık idealleri bu nedenlerden bazıları ve yaygın olanlarıdır. Ayrıca Sultan II. Abdülhamit döneminde yurtdışına giden Jön Türklerin, istibdat ve Sultan aleyhine yaptıkları yayınlar da azımsanmayacak bir sayıdadır.

39 Yılmaz Özkaya, "Tatarca Bir Mizah Dergisi: Karçığa", *Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı - II Bildiri Kitabı*, (16-17 Ekim, 2015), (ed. B. Bayram), Kırklareli 2016, 399-416.

Rusya

Ne Münasebet (1919)

Türk esirlerce yayımlanan bir gazetedir. Üç sütun, dört sayfadan oluşur. Sorumlu müdürü Tefvik Fikret olarak gösterilirse de gazetesinin yayımlandığı 1919'da Fikret ölmüş bulunmaktadır. Dolayısıyla buradaki kişinin şair Tefvik Fikret olduğu düşünülmemelidir. 10 sayı yayımlanan bu gazete hakkında yeterli bilgi yoktur. Millî Kütüphane arşivinde sayıları bulunmaktadır.

Mısır

Kafes (1919)

Mesul müdürü Mithat Bey, başyazarı İdris Sabih Bey'dir. Haftada üç kez, toplam 15 sayı yayımlanır. Külliyyatının büyük kısmı, Millî Kütüphane'de mevcuttur.

Nasreddin Hoca (1920)

Haftalık olarak yayımlanır. İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Osman Nuri'dir. Toplamda 5 sayı yayımlanmışsa da hem teksir oluşu hem de el yazısı olması nedeniyle okunması oldukça güçleşmiştir.

Yarın (1920)

Haftada iki kez yayımlanan periyodik, Mısır'da Naci Kâşif ile Halid Rıfkı tarafından, 23 sayı olarak çıkarılır.

Jön Türkler ve Yayınları

Jön Türkler tarafından, yabancılarca desteklenen ciddi fikrî yayınların yanında, çok sayıda mizahî yayın da neşredilir. Mizah periyodiklerinin hedefinde Sultan'a gözdağı vermek olduğu kadar, halkı istibdat aleyhine ayaklandırmak, bir ihtilal girişimini gerçekleştirmek de vardır. Bazıları ise yalnızca, Sultan ile pazarlık yaparak, fon

sağlama amacıyla çıkarılan birkaç sayılık gölge yayınlardır. Mısır'da ve Avrupa ölkelerinden özellikle Paris, Cenevre ve Londra'da çıkarılan ve yurda gönderilen bu yayınlara, muhaliflerin elini kuvvetlendirdiği gibi, Sultan'ı da matbuat üzerinde daha sıkı tedbirler alma-ya iter. Sultan II. Abdülhamid'in muhaliflerin "fesad ve melanet" merkezi olarak andığı (Kuran, 2000: 63) başta İsviçre olmak üzere Avrupa merkezli mizah gazetelerinin kapatılması için yaptığı resmî ve diplomatik girişimler, Avrupalı yönetimlerce basın özgürlüğü yasalarına aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilir (Kieser, 2008 51). Bu durumda Sultan, aleyhine yayın yapan bu periyodiklerin naşirleri ile pazarlığa oturur, yayınlara durdurulması karşılığında maddî tazvizler verir, bu yol İttihat ve Terakki arasındaki siyasi ayrılıkların da kuvvetlenmesine neden olur.

Fransa

İncili avuş (1897)

Köprölüzade Galip tarafından, Paris'te çıkarılmaktadır. Ressam Galip Bey, İstanbul'daki Güzel Sanatlar Mektebi'ni birincilikle bitirip, devlet tarafından Paris'e gönderilen bir isimdir. Jön Türkler içerisine dâhil olarak bir daha ülkesine dönmeyen Galip Bey, ilk kez renkli olarak bir mizah gazetesi yayımlar. On beş günde bir neşredilen periyodik, istibdat karşıtı bir mizah gazetesidir ve karikatür bakımından oldukça zengindir. Kaç sayı yayımlandığı konusunda bilgi yoktur. Millî Kütüphane'de kimi sayıları bulunmaktadır.

İngiltere

Dolap (1900)

Ayda bir olarak neşredilen Jön Türk gazetesidir. Bazı kaynaklarda 5 sayı çıktığı belirtilirse de *Büyük Larousse*, 7 sayı yayımlandığını yazar (Tütengil, 2011; *Büyük Larousse*, 1986).

İsviçre

Beberuhî (1898)

Siyasî bir mizah gazetesidir. Cenevre'de, ayda bir kez olmak üzere yayımlanır. Başyazarı Beberuhî müstearını kullanır. İki sütunluk sekiz sayfadan oluşan ve her sayfasında karikatür bulunan periyodik, 5 sayı kadar neşredilir. Kimi bölümlerin Latin alfabesi ile çıkarılması önemlidir. Avrupa'da yayımlanmasına rağmen, Müslümanlara yapılan şiddetin eleştirildiği görülür. Sultan Abdülhamit'in İslam dünyasını Avrupalılara ezdirdiği, yabancılarla işbirliği yaptığı ve Müslümanların sorunlarını görmezden geldiği; İslâm dünyasından gelen imdat çağrılarına ses vermediği dile getirilir. Özege ve Millî Kütüphane arşivinde üç sayısı mevcuttur.

Tokmak (1901)

Cenevre'de yayımlanan 5 sayılıklı bir gölge yayındır. On beş günde bir yayımlanacağı söylene de süreye sadık kalınmaz. Ali Fahri, Ali Galib, Hamid Hüsnü, Asaf Nazmi gibi Cenevre'de gazetecilikle uğraşan Jön Türklerce çıkarılır (Göçmen 1995, 240). Jön Türklerin içerisinde meydana gelen bir hizipleşmeye bağlı olarak çıkarılan periyodik, kuvvetli bir Abdülhamit düşmanlığı ile dikkat çeker. Sultan'ın yayıncılara ödediği para neticesinde kapatılması gerçeğinden hareketle, gazetenin bir gölge yayın, bir pazarlık gazetesi olduğu söylenebilir. Periyodikte çıkan yazılar imzasızdır ve karikatürlerde A. Gautschi imzası vardır. Millî Kütüphane'de ve Özege Arşivi'nde sayıları mevcuttur. Hakkında bir makale yayımlanmıştır.⁴⁰

40 Servet Tiken, "Cenevre'de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2015, 403-415.

Sonuç

Türk edebiyat ve kültürü içerisinde, başından beri devlet ve toplum ilişkilerini yönlendirmek veya bir tür aracı rolü üstlenmek gibi bir işlevi olan mizah, Türk matbuat hayatının kuruluş ve gelişme yıllarında da temel dinamiklerden biri olur ve sözlü kültürden beri devam ettirdiği sivil devlet denetleyiciliği rolünü devam ettirir. Dolayısıyla mizah, Türk toplumu için sosyal fayda prensibi ekseninde yorumlanmalıdır.

Tanzimat devrinden beri bugüne dek süren bir sosyolojik tespit olarak Türk toplumu, bir hizipleşmenin, ikiliğin içerisinde. Bu nedenle mizahî yayınlar da muhalif ve kanon yayınlar olarak siyasî hayat içerisinde değerlendirilmeye uygundur.

Tanzimat, sözlü geleneğin dönüştürülmesi anlamında önemli bir geçiş devresidir. Halka Doğru prensibinin nüvelerinin, bu devrede oluştuğunu düşünürsek, dönem mizahı da bu noktada halk mizahının dönüştürülmesi ve kültürel birleşmenin gerçekleştirilmesi anlamında bir gelişme yaşar. Bu devredeki mizahî yayınlar, çoğunlukla devlet yanlısı, ancak yaşanan iç aksaklıklara da çözüm bulunması yönünde telkinleri olan, Modernist sancıların etkili olduğu bir yayın politikası ekseninde oluşturulur. Birinci Meşrutiyet ile birlikte başlayan süreçte, devlet yöneticileri mizahın hedefi olmaya başlar. Yönetimdeki kargaşa ve devletin son zamanlarını yaşıyor olmasının getirdiği her alandaki bozulma, mizah yayınlarını muhalif bir çizgiye çeker. Jön Türklerin varlığı ve istibdat, Sultan II. Abdülhamid döneminde mizahî yayıncılığı, neredeyse başat öge haline getiren gelişmeler olur. Özellikle yurtdışı Jön Türk yayınları, II. Meşrutiyet'i hazırlayan önemli etkenlerdendir. II. Meşrutiyet ile yaşanan basın patlamasında, bir tür rahatlatma mekanizması olarak mizah yayınları, siyasî periyodiklerden daha çok ses getirir. Çoğunlukla devir içerisinde kendisine yer açma amacı güden isimlerin özensiz yayınları olan bu periyodikler, kalitesizlikleri nispetinde de kısa ömürlü olurlar. Hürriyet çığlıklarının hedefinde önce istibdat ve Sultan

II. Abdülhamit düşmanlığı varken, daha sonra İttihat ve Terakki'ye yönelen eleştiriler ve aksi olarak Cemiyet'in kanon yayınları arasındaki çatışma, dönem mizah yayıncılığına damga vurur. Balkan savaşlarından itibaren mizahî periyodiklerde milliyetçi bir söylem hâkim olmaya başlarken, Millî Mücadele döneminde, Ankara ve İstanbul hükümetleri veya Millî Mücadele ve manda taraftarları arasında yaşanan hizipleşme baş gösterir. Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasının ardından, muhalif mizahî yayınlar, Cumhuriyet'in ilanının ilk yıllarına kadar, sessizlik dönemine girer. Cumhuriyet sonrasında ise mizah yayıncılığı, yine siyasî yapıya bağlı olarak kanon yayınlar ve muhalif yayınlar olarak görülecektir. Yayın hayatlarına Cumhuriyet öncesinde başlamış olmakla birlikte, Cumhuriyet sonrasında da uzun dönem neşredilen Akbaba (İstanbul 1922), Kahkaha (Trabzon, 1922), Kelebek (İstanbul 1923), Zümrüdüanka (İstanbul 1923) isimli periyodiklerin de bu vesile ile anılması gerekmektedir.

Cemal Süreya, dergilerin edebiyatın yeraltı haritaları olduğunu söylerken, Meriç, gazete ve dergilerde, bir devrin sosyal hayatının en yalın gerçeğiyle görüldüğünü belirtir. Bu anlamda periyodikler üzerinde yapılan çalışmaların topluma dair sosyolojik ve psikolojik belirlemelerde önemli veriler sunacağı mutlaklıdır.

KAYNAKLAR

- Adıgözel, Sedat, "Tiflis Edebî Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular", *Bilig*, Bahar 41 / 2007, 1-21.
- Ahmet Rasim, *Ciddiyet ve Mizah*, Arba, İstanbul 1989.
- Akün, Ömer Faruk, "Çaylak Tevfik", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, 8, 1993, 240-244.
- Aktünel, Doğan, "Mizah Dergiciliğimiz", *Hürriyet Gösteri*, 52, Mart 1985, 72-73.
- Altın, Hamza, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, Grafiker, Ankara 2014.
- And, Metin, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, İnkılâp, İstanbul 1985.
- Apaydın, Mustafa, "Tanzimat'tan Sonra Mizah ve Hiciv", *Türk Edebiyatı Tarihi III*,
- Ardıç, İbrahim Selçuk, *Kalem Dergisi ve Mizah Anlayışı, (1908-1911)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Asır; (Mevad-ı Politikkiye ve Mebahis-i İlmiyyeye Dair Osmanlı Gazetesidir)*, (hızl. A. E. Özyıldırım), TTK, Ankara 2014.
- Aydemir, Hürdünya, *Eşref/Musavver Eşref Dergisi Üzerinde Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010.
- Balaban, Nizamettin, *Milli Mücadelede Kıbrıs Türk Basını*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006.
- Başaran, Filiz, *Baha Tevfik'in Mecmuacılığı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2010.

- Bayrak, M. Orhan, *Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü* (1831-1993), Küll, İstanbul 1994.
- Bergson, Henri, *Gülme/Komiğin Anlamı Üstüne Deneme*, (çev. Y. Avunç), Ayrıntı, İstanbul 2015.
- Bozaslan, Mehmet, "II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Gazeteciliğine Bir Örnek: Eşek Gazetesi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2/3, Aralık 2016, 155-170.
- Bremmer, Jan; Herman Roodenburg, "Introduction: Humour and History", *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*, (hızl. J. Bremmer, H. Roodenburg), Polity Press, Cambridge 1997.
- Budak, Ali, *Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.
- Büyük Larousse*, 6, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, 3294.
- Canyıldız, Muhammet, *Gıdık Gazetesi İnceleme, Tahlihi Fihrist, Seçme Metinler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Cebeci, Oğuz, *Komik Edebi Türler*, İthaki, İstanbul 2008.
- Cenap Şahabettin, *Evrâk-ı Eyyâm*, Timaş, İstanbul 1998.
- Coşkun, Özlem, *Ay Dede Mizah Dergisi'nin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007.
- Çağın, Şerife, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Çıkmış Olan Mizah Gazeteleri, Edeb Ya Hu", *TÜBAR*, XXVIII, 2010, 117-144.
- Çakır, Hamza, "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 2006, 161-172.
- Çakır, Hamza, *Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri*, Siyasal, Ankara 2002.
- Çakmak, Fevzi, "Ay Dede ve Karagöz Mizah Dergilerinde Türk Kurtuluş Savaşı", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu Bildirileri II*, (2-4 Ekim 2012 Uşak), (hızl. A.Güvenç, M. Saygın), Ankara 2014, 1113-1142.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Garanti Matbaası, İstanbul 1970.
- Çelik, Bilgehan, *Karagöz Gazetesi Numara 1-18*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis 2016.

- Çetin, Necat, Savaş Özdemir, "İzmir'de Yayımlanan Kısa Ömürlü Resimli Bir Mizah Gazetesi: Zeybek", *ACTA TURCICA*, "Kültürümüzde Efe", (ed. E.G. Naskali, H.O. Altun), VI/2, Temmuz 2014, 1-19.
- Çeviker, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-I, Tanzimat ve İstibdat Dönemi*, Adam, İstanbul 1986.
- Davulcu, Ebru, "Tiyatro Sanatını Osmanlı Toplumuna Basın Yolu ile Tanıtmak İçin Çıkarılan Bir Gazete: Tiyatro (20 Mart 1874-12 Nisan 1875)" *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 2015, 45-57.
- Davulcu, Ebru, *II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basınında Osmanlı Modernleşmesi ve Eleştirel Kodlar: Kalem ve Cem Dergileri Üzerinden*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2013.
- Davulcu, Ebru; Mustafa Temel, "II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Tek Sayılı Mizah Gazetelerinde Muhalefet: *El Üfürük, El Üfürük'e Zeylen Körük, Ton Ton Risalesi, Çıngırak, Mahkûm*", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/37, Nisan 2015, 858-870.
- Değirmencioğlu, Gürsoy, "Millî Mücadele Dönemi'nde Mizah Basını: 'Güleryüz' Mizah Gazetesinde Yayımlanan Karikatürlerin İçerikleri Üzerine Bir İnceleme", *Global Media Journal TR Edition*, 6/11, Bahar 2015, 202-219.
- Demir, Mikail, *Karagöz Gazetesi Transkript ve Değerlendirmesi (Numara 19-36)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis 2015.
- Demirkol, Gökhan, "Çaylak Tevfik'in Çaylaklık Eseri: Asır Mizah Dergisi (1870)" *Erciyes İletişim Dergisi Akademia*, 5/2, 2017, 20-28.
- Demirkol, Gökhan, "Türkçe Mizah Basınında İlk Polemik: Terakki ile Diyojen", *Mediterranean Journal of Humanities*, VII/1, 2017, 157-175.
- Demirkol, Gökhan, "Türkiye'nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki", *Gazi Akademik Bakış*, 10/19, Kış 2016, 141-160.
- Demiryürek, Mehmet, "Kıbrıs Türk Basını ve Türkiye Hükümetleri I (Osmanlı Dönemi)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 25/26, Mayıs-Kasım 2000, 119-134.
- Devrim, Tunay, *Güleryüz Mizah Gazetesinin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

- Duman, H. Harun, Cem Pekman, *Türk Basın Tarihi*, (ed. H. H. Duman, S. Banar), Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2014.
- Duman, Hasan, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828- 1928)*, 3 Cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2014.
- Ebuzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Pegasus, İstanbul 2006.
- Efe, Necdet Rüştü, *Türk Nüktecileri*, Salkımsöğüt, Erzurum 2013.
- Eken, Cengiz, *Diken Mizah Gazetesi (İnceleme-Tahlili Dizin-Seçilmiş Metinler ve Karikatürler)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2011.
- Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, Dergâh, İstanbul, 2006.
- Erdem, Sevim; Neslihan Sandıkçı, "Nurettin Rüştü ve Cadaloz Gazetesi", *Turkish Studies*, 10/5, Bahar 2015, 141-158.
- Ergün, Ebubekir, *Cem Mecmuası'nın İncelenmesi (1910-1912)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Ertuğ, Hasan Refik, "Teodor Kasab ve Hayal", *Hayat Tarih Mecmuası*, 10/6, 1974, 24-28.
- Fedai, Harid, "Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs Türk Basını'ndan Bir Gazete: Davul", *Kıbrıs Türk Kültürü, Makaleler I*, Samtay Vakfı, Lefkoşa 2005.
- Fedai, Harid, "Kıbrıs Türk Yazınında Mizah ve Yergi", *Yeni Kıbrıs*, IV/2, Kasım 1986, 31-33.
- François, Georgeon, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gülmek mi?", *Doğu'da Mizah*, (hzl. F. Georgeon, I. Fenoglio), (çev: A. Berktaş), YKY, İstanbul 2001, 79-102.
- Gerçek, Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği*, İstanbul Matbuat Cemiyeti, İstanbul 1931.
- Göçmen, Muammer, *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, Kitabevi, İstanbul 1995.
- Güllü, Fırat, "Bir Tanzimat Aydını ve Tiyatro Adamı Olarak Hagop Baronyan", *Mimesis*, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 17, Mayıs 2010.
- Günay, Namidar, *Namık Kemal'in Tasvir-i Efkar ve Diyojen Gazetelerindeki Makaleleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990.

- Gündoğdu, İsmail, *Sultan Abdülaziz Devrinde Mizah Basını Yoluyla Muhalefet*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 1998.
- Haykır, Tayfun, "II. Meşrutiyet Dönemi Süreli Yayınlarından: *Adl ü İhsan*", *Gazi Üniversitesi IV. Genç Bilim Adamları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2012, 1-16.
- Huyugüzel, Ömer Faruk, *1928'e Kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Katalogu*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1996.
- Huyugüzel, Ömer Faruk, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- İnuğur, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der, İstanbul, 2005.
- İskit, Server, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Ankara 1943.
- İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katalogu (1828-1928)*, (hzl. H. Duman), IRCICA, İstanbul 1986.
- Jeltyakov, A.D., *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın: 1729-1908 Yılları*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1979.
- Kabacalı, Alpay, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, Ankara 1990.
- Kılıçer, Gözde Sevil, *Karagöz (1930-1938) Siyasi, Mizahi Bir Halk Gazetesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- Kılıçkaya, Derya, "Mizah Gazetelerindeki Bilgiler Işığında 'Zamane Şıkları' ve 'İşte Alafranga'", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/2, 2015, 45-66.
- Kieser, Hans Lukacs, *Türklüğe İhtida*, (çev. A. Dirim), İletişim, İstanbul 2008.
- Kiraz, Elif, *Ottoman Spectators: Morality and Conservatism in 19th Century Ottoman Humor Magazines, a Case Study of Latife and Tiyatro*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Koç, Muhammet, "Mehmet Raûfun Yayıncılık Faaliyetleri ve Hayâl-i Cedid Gazetesi" *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 57, Erzurum 2016, 1717-1741.

- Koloğlu, Orhan, *1908 Basın Patlaması*, BAS-HAŞ, İstanbul 2005.
- Koloğlu, Orhan, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Konar, Hikmet, *Diken Mizah Gazetesi'nin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak, İstanbul 2000.
- Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, 323-340.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim, İstanbul 2010.
- Nalcıoğlu, Belkıs Ulusoy, *Osmanlı'da Muhالیf Basının Doğuşu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.
- Oğuz, Şükran, *Tanzimat Döneminde Mizah ve Diyojen Gazetesi* (3. cilt), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 1998.
- Oral, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi, 1. Kitap: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi (1728-1922, 1831-1922)*, Yeni Adım Matbaası, İstanbul 1967.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş, İstanbul 2008.
- Oymak, Alparslan, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap: Diyojen, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Öğün, Tuncay, "Karagöz Gazetesi Örneğinde Osmanlı Mizahında ve Karikatüründe Çanakkale Deniz Savaşları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı*, 13/18, Bahar 2015, 563-592.
- Öngören, Ferit, "Türk Mizah ve Karikatürü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İletişim, İstanbul 1995.
- Öngören, Ferit, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998.
- Özcan, Ömer, *Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, İnkılâp, İstanbul 2003.
- Özdiş, Hamdi, "Türkçe Mizah Basınında İlk Polemik: Terakki ile Diyojen", *Kebikeç* 39, 423-442, 2015.
- Özdiş, Hamdi, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra, İstanbul 2010.

- Özdiş, Hamdi, *Tanzimat Devri Mizah Gazetelerinde Batılılaşma ve Toplumsal-Siyasal Eleştiri: Diyojen (1870-1873) ve Çaylak (1876-1877) Üzerinde Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- Özgül, M. Kayahan, *Türk Edebiyatında Siyasi Rüyalarda*, Hece, Ankara 2004.
- Özkaya, Yılmaz, "Tatarca Bir Mizah Dergisi: Karçıga", *Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı - II Bildiri Kitabı*, (16- 17 Ekim 2015), (ed. B. Bayram), Kırklareli 2016, 399-416.
- Özön, Mustafa Nihat, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.
- Pamukciyan, Kevork, "Mizahî Hayal Gazetesinin Ermeni Harfli Türkçe Baskısı", *Tarih ve Toplum*, 42, 1987.
- Said Kemal Paşazade, *Sefirler ve Şehbenderler*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1889.
- Sanders, Barry, *Kahkahanın Zaferi*, (çev. K. Atakay), Ayrıntı, İstanbul 2001.
- Sandıkçı, Neslihan, *Nurettin Rüştü ve Cadaloz Gazetesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis 2014.
- Savran, Ömer, Yusuf Can Tıraş, "Devenin Mizah Ögesi Olarak Kullanımına Bir Örnek: Cadalozun Devesi", *Littera Turca*, 3/1, Kış 2017, 220-254.
- Serrican, Ece, *Kalem Dergisi Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010.
- Stepanyan, Hasmik A., *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2005.
- Subaşı, Turgut, Kübra Çaylı, "Osmanlı Basımında Sansüre Bir Örnek: Hayal Mizah Gazetesi", *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/2, Haziran 2017, 92-113.
- Şahin, Dursun, "II. Meşrutiyet Dönemi Gazeteciliğine Giresun'dan İki Örnek: Hâdim-i Millet ve Karadeniz", *Journal of Turkish Language and Literature*, 2/1, Winter 2016, 451-462.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (hzl. R. Gündoğdu vd), İdeal, İstanbul 2015.

- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh, İstanbul 2012.
- Tiken, Servet, "Cenevre'de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2015, 403-415.
- Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- Turgut, Pembe, "*Türk Sözü*" *Gazetesi (1917-1918)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.
- Tütengil, Cavit Orhan, *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği: 1867-1967*, İş Kültür, İstanbul 2011.
- Usta, Çiğdem, *Mizah Dilinin Gizemi*, Akçağ, Ankara 2005.
- Ünver, Merve, *Eski Türkçe Mizah Dergilerinin Açıklamalı Bibliyografyası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Varlık, M. Bülent, "Ankara Basın Tarihi", *Kebikeç*, 9, 2000.
- Yazıcı, Nesimi, "İbret", *İslam Ansiklopedisi*, 21, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, 368-370.
- Yazıcıoğlu, Ayşe, *The Portrait of Istanbul in 1922 as Extracted from Aydede (Man in the Moon) Comics Periodical*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Yılmaz, Celal, *Millî Mücadele'de Dertli Gazetesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991.
- Yücebaş, Hilmi, *Türk Mizahçıları*, L&M, İstanbul 2004.